

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KLASİK KELAM EKOLLERİNDE TEKFİR VE TEKFİRİN KABUL
GÖRME ARACI OLARAK KULLANILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Müslüm ZUNLUOĞLU

Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Bilal TAŞKIN

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KLASİK KELAM EKOLLERİNDE TEKFİR VE TEKFİRİN KABUL
GÖRME ARACI OLARAK KULLANILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Müslüm ZUNLUOĞLU

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ BİLAL TAŞKIN

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

tarafından yönetiminde hazırlanan ve tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nda olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

(Danışman)

Tez No :

Tez Savunma Tarihi :

.....
.....
.....

Enstitü Müdürü

.../...2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

../2022

ÖZET

KLASİK KELAM EKOLLERİNDE TEKFİR VE TEKFİRİN KABUL GÖRME ARACI OLARAK KULLANILMASI

Müslüm ZUNLUOĞLU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bilal TAŞKIN

08/09/2022, 72

Tezimiz tekfirin inanç gruplarında aidiyet sağlama, kabul görme, rol ve statü edinme ve pekiştirme bağlamında kullanımını konu edinmektedir. Birinci bölümde iman ve küfür kavramları üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bu kavramların mahiyeti, Kuran ve sünnet üzerindeki kullanımı, İslam alimlerinin bu kavramlar hakkında ortaya attığı görüşler ele alınmıştır. İkinci bölümde detaylı olarak tekfir konusu işlenmiştir. Tekfirin mahiyeti, Kuran ve sünnette kullanımı ve İslam alimlerinin konuya ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bununla beraber tekfirden aşırılığın gerekçelerine ve zararlarına değinilmiş, inanan bir kimsenin hangi kaygılar sonucu tekfir edilebildiği üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise önce dini gruplar kavramsal bir tahlile tabi tutulmuş, ardından genel hatlarıyla İslam mezhepleri tanıtılmış ve söz konusu inanç gruplarının tekfirden yaklaşımı irdelenmiştir. Bölümün sonlarına gelindiğinde ise inanç gruplarının mensupları tarafından tekfirin ve ötekileştirmenin; grup, fırka veya mezhep içerisinde kabul görme ve aidiyet edinme bağlamında metodolojik kullanımı üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu esnada İslam tarihinden konuyla yakından ilişkili sayılabilecek bazı örnekler verilmiş ve çıkarımlar elde edilmiştir. Tezimiz, tekfirin kullanımının itikadi boyutunun yanı sıra insanî ve toplumsal bir yönünün de bulunduğunu ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tekfir, İnanç Grupları, Mezhep, Aidiyet, Kabul Görme

ABSTRACT

TAKFIR IN CLASSICAL KALAM ECOLS AND THE USE OF TAKFIR AS A MEANS OF ACCEPTANCE

Müslüm ZUNLUOĞLU

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Basic Islamic Science

Co-supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Bilal TAŞKIN

08/09/2022, 72

Our thesis focuses on the use of takfir in the context of belonging, acceptance, role, status and reinforcement in belief groups. In the first part, the concepts of faith and unbelief are examined. The nature of these concepts, their use in the Qur'an and Sunnah, and the opinions of Islamic scholars on these concepts are discussed. In the second part, the subject of takfir is discussed in detail. The nature of takfir, its use in the Qur'an and the Sunnah, and the opinions of Islamic scholars on the subject are given. In addition, the reasons and harms of extremism in takfir are mentioned, and it has been focused on that as a result of which concerns a believer can be made takfir of. In the third part, primarily religious groups were subjected to conceptual analysis. Then, Islamic sects were introduced in general terms, and the approach to takfir of the belief groups was examined. By the end of the chapter, takfir and marginalization by members of belief groups; Evaluations were made on its methodological use in the context of gaining acceptance and belonging within a group, sect, or sect. In the meantime, some examples from the history of Islam that can be considered closely related to the subject were given and inferences were obtained. Our thesis aims to reveal that the use of takfir has a human and social aspect as well as a theological dimension.

Key words: Takfir, Belief Groups, Sect, Belonging, Acceptance

ÖNSÖZ

İslam dünyasında dört halife döneminin sonlarına doğru başlayan iç karışıklıklar Müslümanların arasında büyük günah problemi başta olmak üzere birçok problemin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Müslümanların arasında ortaya çıkan bu sorun ve problemler ise farklı mezhep ve alimler tarafından iman ve küfür tanımı yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Buna bağlı olarak her mezhep kendi içerisinde bir iman ve küfür tanımı yapmış ve bu iman tanımına uymayan kimseleri ise tekfir etmekten çekinmemiştir.

İslam'ın ilk dönemi Müslümanlar arasında yaşanan iç karışıklıklar sonucu tekfir, her mezhebin ve inanç grubunun kendi görüşleri çerçevesinde sıklıkla kullandığı bir araç haline gelmiştir. Böylelikle tekfirin kullanımının yayılması, Müslümanlar arasında onun gereksiz kullanımına ve bu kullanımında aşırıya kaçılmasına sebep olmuştur.

Tekfirin İslam inanç gruplarında gereksiz ve aşırı kullanımı, her inanç grubunun kendi içine kapanmasına ve diğer inanç gruplarını dışlayıp ötekileştirmesine neden olmuştur. Bu durum ise Müslümanların birlik ve beraberliğini zedelemiş ve dinin toplum tarafından anlaşılmasında birtakım problemlere yol açmıştır. Aynı zamanda her bir inanç grubunun kendi içerisinde örgütlenmesiyle tekfirin mezhep mensupları tarafından mezhebin ilke ve öğretilerini koruma ve savunmaya yönelik kullanımı da gündeme gelmiştir.

Çalışmamız bu noktada mezhep ve inanç grubu içerisinde yer alan mensupların grup içerisindeki yerinden hareketle tekfire yaklaşımını konu edinmiştir. Bu bağlamda grup mensuplarının grubun içerisinde yer edinebilmek, diğer mensuplar tarafından kabul görülebilmek için bağlı bulunduğu grubun norm ve değerlerine uyarak tekfiri ve ötekileştirmeyi tercih edebileceği düşüncesi incelenmiştir.

TEŐEKKÖR

Bu çalıőmamda bana yol gösterip yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Bilal TAŞKIN'a, destek ve dualarını esirgemeyip benim bugünlere gelmemde emekleri olan sevgili aileme ve hayatımın her anında varlığını yanımda hissettiğim değerli dostum Müslüm ÖZASLAN'a teőekkürü bir borç bilirim.

Müslüm ZUNLUOğLU

2022-anakkale

İÇİNDEKİLER

JURİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı.....	2
1.3. Çalışmanın İçeriği ve Yöntemi.....	3
1.4. Çalışmanın Hipotezi ve Sınırı.....	5
1.5. Faydalanılan Kaynaklar ve Önceki Çalışmalar	6

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İman Kavramı ve İman ile İlgili Bazı Meseleler	8
2.1.1. İmanın Tanımı ve İman Hakkında Genel Görüşler	8
2.1.2. İmanda Artma ve Eksilme	15
2.1.3. İman Çeşitleri.....	18
2.2. Küfür ve İlgili Bazı Kavramlar	20
2.2.1. Küfür Kavramı	20
2.2.2. Küfrün Sebepleri	24
2.2.3. Küfür Çeşitleri.....	26

2.2.4. Küfür ile İlgili Yakın Anlamli Kelimeler	28
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEKFİR : MAHİYETİ, SEBEPLERİ, GEREKÇESİ, ZARARLARI

3.1. Tekfirin Mahiyeti	33
3.2. Tekfir Etmenin Nedenleri	37
3.3. Tekfirin Gerekçesi	41
3.4. Tekfirde Aşırılığın Zararları	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCE EKOLLERİNDE TEKFİR ANLAYIŞI ve TEKFİRİN İNANÇ GRUPLARINDA KABUL GÖRME ARACI OLARAK KULLANILMASI

4.1. İnanç Grupları	45
4.1.1. Toplumsal Yapı	45
4.2.1. Toplumsal Gruplar	45
4.3.1. Dini Gruplar	46
4.2. İslam İnanç Gruplarında Tekfir	49
4.2.1. Hâricîlerde Tekfir	50
4.2.2. Mürciede Tekfir	51
4.2.3. Mu'tezilede Tekfir	53
4.2.4. Şia'da Tekfir	55
4.2.5. Ehli Sünnette Tekfir	57
4.3. Tekfirin İnanç Gruplarındaki Yeri ve Önemi	58

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA	68
ÖZGEÇMİŞ	I

KISALTMALAR

Çev.	Çeviri
Ed.	Editör
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
s.	sayfa
ss.	sayfa sayısı
sa	sayfa aralığı
A.g.e	Adı geçen eser
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	Neşreden
Bkz.	bakınız
Ö.	Ölüm
Prof. Dr.	Profesör Doktor
a.s	Aleyhi selam
Hz.	Hazreti
b.	bin(oğul)
s.a.s	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
r.a	Radiyallahu anh

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

Tezin tam adı “Tekfirin İnanç Gruplarında Kabul Görme ve Statü Edinme Bağlamındaki Yerinin İncelenmesi”dir.

Tekfir, bir kimsenin herhangi bir söylem ve fiilinden dolayı küfre girdiğine ve kafir olduğuna dair hüküm verilmesi anlamına gelmektedir.

1.1. Çalışmanın Konusu

İnanç sahibi olan bir kimsenin başka bir inanç sahibi kimseye karşı tekfir söylemi üretmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler genellikle ideolojik kökenlidir. Çünkü her mezhep tarafından yapılan farklı iman ve küfür tanımları, farklı tekfir anlayışlarına yol açmıştır. Ancak tekfirin dini ideolojik boyutu kesinlikle göz ardı edilmemekle beraber meselenin yalnızca bundan ibaret olduğu da düşünülmemelidir. Tekfir insanın ürünüdür ve içerisinde insandan bir pay bulunur. O yüzden tekfir anlayışlarına yol açan sebepler arasında insanın ve insanın oluşturduğu dini toplumsal grupların tahlil edilememesi sorununun eksik çözümlenmeye çalışıldığı anlamı taşımaktadır. Bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılan başlıca sorun budur. Tekfire dair insanın içinde olmadığı bütün çalışmalar, tekfirden kaynaklanan sorunları tam olarak yansıtamayacağı gibi bu sorunların çözümlerini ortaya koymaktan da uzak kalacaktır. Her ne kadar dini itikadi kaynaklı bir mesele olsa bile tekfir farklı yönleriyle de incelenmeli ve araştırılmalıdır. Tekfirin sebeplerinin, sonuçlarının, kaynaklarının, dayanaklarının ve amaçlarının tahlili ideolojik yönüyle beraber bir de insanı ele alarak yapılmalıdır. Ancak bu şekilde tekfir bütünsel olarak incelenebilir, sebep ve sonuç bağlantısına göre şekillendirilebilir ve daha doğru bir kullanım imkanı bulabilir. Araştırmanın ele aldığı sorun, tekfirin kısıtlı ve dar bir görüşle değerlendirilmesinden kaynaklı dile getirilen yaklaşımların sınırlılığıdır.

Çalışmamız kısaca inanç gruplarında ele alınan tekfiri konu edinmektedir. Bununla beraber tekfirin mezhep, fırka, ekol gibi inanç gruplarındaki kullanımı ve bu kullanımın ulaştığı boyut ve sonuçlar bu çalışmanın incelediği konulardan başlıcalarıdır. Aynı zamanda bu çalışmada inanç grupları içerisinde tekfirin kullanımının amaçları ve sonuçları irdelenmiştir. Bu doğrultuda, yapılan çalışmada tekfirin insan faktöründen bağımsız

incelenmeyeceği düşüncesine ulaşılmış olup bireyin ve inanç gruplarının tekfire bakış açısı ve ona dair yorumları değerlendirilmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Tekfir inanç grupları arasında daha çok itikadi bağlamda kullanılan bir araçtır. Bununla inanç grupları, hakikati koruma ve savunma amacı güder. Tekfir bu amaç doğrultusunda inanç grupların tarafından hak ile batılı birbirinden ayırma vazifesi görmektedir. Bu inanç gruplarının mensuplarına göre tekfir; hakkı batıldan, mümini kafirden, doğruyu yalandan ayırmaktadır. Ancak tekfirin sık ve bilinçsiz kullanımı sonucu ortaya çıkan pratik yansımaları ise son derece yıkıcı etkilere sebebiyet vermiştir. Tekfirin inanç grupları liderleri tarafından bilinçsiz kullanımı, kitlesel yığınların gelişigüzel kışkırtılmasına zemin hazırlamıştır. Bununla beraber aslında hakkı batıldan ayırma prensibi doğrultusunda kullanılan tekfir, bir süre sonra bu işlevselliğini kaybederek çatışma ve düşmanlıklara, bu da inanç sahiplerini yalnızlaştırarak güvenlik endişesi duymalarına neden olmuştur.

Tekfirin bahsi geçen kullanımı inanç ve itikat boyutunda etkilere sahiptir. Ancak bununla beraber insan faktörü de tekfirin kullanım sıklığından amacına kadar birçok unsur üzerinde etkili olmuştur. Çünkü tekfiri kullanan insandır ve insan sosyal bir varlıktır. En temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bile başka insanlara muhtaçtır. Bu sebeptendir ki insan toplumsal gruplar içerisinde yer edinebilmeyi ve bu gruplarda kalıcılık sağlayabilmeyi hedeflemektedir.

İnsanın bu ilgi ve isteği dini gruplar için de geçerlidir. Birey bir dini gruba katılmak, o gruba ait olmak ve o grubun bireyleri tarafından kabul görmek ister. Bu istek birey ve grup arasında karşılıklı etkileşim doğurur. Birey gruba aidiyet sağlayabilmek için o grubun norm ve değerlerine uyarak onların kabullerini benimsemiş ve düzenlerine uyum sağlamıştır. Onların sevdiklerini sever ve nefret ettiklerinden ise nefret eder hale gelmiştir. Birey için bu duyguları benimsemesi, grup tarafından aidiyet sağlayabilmesi için kaçınılmazdır. Bahsedilen duygu ve hedef ortaklığı toplumsal gruplarda olduğu gibi dini gruplarda da kendisini gösterir. Grup bireyleri arasında ortak değerler benimsenir, ortak ilgiler belirlenir hatta gündelik hayata bile etki eden ortak davranışlar sergilenir. İşte birey ve grup arasında aidiyet ve kabul görülebilmenin ön koşulu olarak benimsenmiş bu değerler birlikteliğinin kendisini gösterdiği bir diğer alan da tekfirdir.

Tezin amacı tam da bu noktada ortaya konmaktadır. Amaç, tekfiri salt itikadi bağlamda incelemek yerine insan faktörünü devreye katarak daha doğru değerlendirebilmektir. Bireylerin gruplara katılım sırasında amaçladığı kabul görme duygusu, tekfirin kullanım alanının bireyler arasında yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Artık inanan kimse, içinde bulunduğu mezhep veya fırka tekfir ediyor diye onunla birlikte tekfire yönelmeye başlayacaktır. Çünkü bunu yapmadığı takdirde gruptan dışlanma kaygısı yaşayacak ve temel ihtiyaçlardan sayılan güvenlik problemiyle karşı karşıya kalacaktır. Burada güvenlik problemiyle kastedilen -Maslow'un da kendi kuramında bahsettiği gibi- kişinin kendini rahatsız eden yalnız kalma, dışlanma gibi korku ve sıkıntılarından dolayı karşılaştığı problemlerdir. Birey, temelde asıl ihtiyaçları üzerine kurulmuş güvenlik endişesini giderebilmek adına tekfiri kullanmaktan çekinmeyecektir. Bu doğrultuda her tekfir, kişinin gruba uygun bir üye olma yolunda yerini sağlamlaştıracak ve diğer üyeler tarafından kabul edilebilmesini kolaylaştıracaktır.

Bununla beraber tez, tekfirin yalnızca kabul görme ve aidiyet bağlamında kullanıldığını asla iddia etmemektedir. Ancak birbiriyle bağlantılı bazı önermeler doğrultusunda ulaşılan sonuca göre, kabul görme ve aidiyet sağlama amacıyla tekfirin kullanılabilirliğini gösteren çeşitli emareler bulunmaktadır. Bu bağlamda tez, tekfirin itikadi bağlamdaki yerinin yanı sıra insanı ve toplumu ilgilendiren bir yanının da bulunabileceğini açıklamaktadır. Aynı zamanda bu açıklamanın, insanın temel ihtiyaçlarından sayılan grupta kabul görme ilkesiyle yakından ilişkisi bulunmaktadır.

1.3. Çalışmanın İçeriği ve Yöntemi

Tekfir, inananların itikadi görüşlerinden dolayı gerçekleştirildiğinde mezhep ve fırkaların arasında düşmanlığa sebebiyet verir. Mezhep ve fırkaların arasındaki kavga ve çekişme ise doğrudan o grubun bireyelerine sirayet eder. Böylelikle bir anda inanç gruplarını oluşturan geniş kitlelerin birbiriyle mesafeli olduğu, birbirinden nefret ettiği bir tartışma ortamı zuhur eder. Bu öfke ve düşmanlık hali ise toplumsal huzur ve refaha engel olduğu gibi çatı olarak görülen dinin insanlar arasında yayılmasını da engeller. Böylelikle aslında dini kaygılarla veya dini savunma ve koruma içgüdüleriyle gerçekleştirilen tekfirin aslında bilinçsiz kullanımıyla beraber dine zarar verdiği aşıkardır. Araştırmamız bu tehlikelerin saptanabilmesi ve tekfirin özellikle geniş kitleleri peşinden sürükleyen fırkalarca bilinçsiz kullanımının önüne geçilebilmesi adına önem taşımaktadır. Fırkalar, mezhepler, cemiyetler, ekoller, dini kurum ve müesseseler, dini hareketler, kısacası peşinde geniş takipçisi olan dini kitleler tekfirin bahsedilen bu sonuçlarını özellikle dikkate almalı

ve muhtemelen takipçilerinin sebep olacağı düşmanlık ortamının din çatısı altında yaygınlık kazanmaması için gereksiz tekfirden kaçınmalıdır. Bu fırkalar farklı görüş ve düşüncelere mümkün olduğunca saygı ve hoşgörü çerçevesinde yaklaşmalı, tekfirin oldukça yıkıcı etkilere sebep olabilecek etkilerinden kendi müntesiplerini korumalıdır. Dini koruma içgüdüsüyle yapılan tekfirleşmenin, din mensuplarının birbirine düşman olmasına yol açtığı ve aslında bizatihi dine zarar verdiği gözlerden kaçmamalıdır. Bu doğrultuda inanç grupları daha sağduyulu bir yaklaşım göstermeli ve tekfir konusunda mensuplarını olumsuz etkilemekten kaçınmalıdır.

Araştırma, ilk olarak konuya ilişkin bazı temel kavramların derlenip irdelenmesiyle başlamaktadır. Bu bağlamda iman ve küfür gibi konunun özünü oluşturan kavramlar derinlemesine ele alınmıştır. İlk olarak iman tanımı verilmiş, daha sonra bu kavram Kuran ve hadisler bağlamında incelenmiştir. Bunun ardından iman ile alakalı bazı İslam alimlerinin görüşleri aktarılmış, sonrasında iman hakkında mezhepler tarafından ortaya atılan çeşitli tanımlamalar toplanıp bir araya getirilmiştir. Bu iman tanımlarının bilinmesi, küfür ve tekfir konularına hazırlanabilmek adına oldukça önemli rol oynamaktadır. İlerleyen bölümde iman çeşitlerinden de bahsedildikten sonra küfür konusu işlenmeye başlanmıştır. Küfür yine kavramsal olarak ele alınmış, Kuran ve hadisler bağlamında kullanımı incelenmiş ve önde gelen İslam alimlerinden konuyla alakalı birtakım bilgiler verilmiştir. Ardından küfür nedenleri ve çeşitleri ayrı başlıklarda incelenmiş ve fiske, nifak, irtidat gibi küfür ile yakın anlamlı kelimelerin tahliline geçilmiştir. Buraya kadar olan bölümde inancın ve inkarın çeşitli yönleriyle tahlil edilmesi amaçlanarak tekfir konusuna hazırlık yapılmıştır.

İman ve küfrün ardından çalışma, tekfirin incelenmesiyle devam etmiştir. Tekfir de diğer konu başlıkları gibi genel tanımı ve Kuran ve hadislerdeki kullanımı açıklanarak incelenmiştir. Konuyla alakalı genel bir çerçeve çizildikten sonra cehalet, taassup gibi tekfirin nedenleri ele alınmıştır. Ardından tekfirin kelami mezheplerdeki kullanım alanı hakkında bilgi verilerek konunun sonuna gelinmiştir. Bu kavramlar hakkında yapılan bilgilendirmelerle beraber ikinci bölüm sona ermiştir.

Üçüncü bölümde ise mesele artık inanç grupları özeline indirgenerek daha spesifik bir hale getirilmiştir. İlk olarak toplumsal yapı ve toplumsal grup tanımları yapılmış, onun ardından ise doğal ve sırf dini gruplar olmak üzere ikiye ayrılan dini gruplar hakkında bilgiler verilmiştir. Bundan sonra ise İslam inanç grupları özelinde konu detaylandırılmış, konu fıkıh ve kelim inanç grupları olmak üzere iki ayrı başlıkta sınıflandırılmıştır.

Böylelikle hedef kitle olan inanç gruplarının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Bu aşama da tamamlandıktan sonra bahsedilen inanç gruplarının tekfiri ele alış şekilleri incelenmeye başlanmıştır. İslam inanç gruplarının tekfir yaklaşımlarından söz edilerek tezin ana fikri hakkında hazırlık yapılması amaçlanmıştır. Bölümün sonunda ise Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi adlı kuramı örnek gösterilerek bireylerin toplumsal gruplara katılma ihtiyacından söz edilmiştir. Sonrasında konu inanç gruplarına has hale getirilerek birey ve inanç grupları arasındaki ilişki tekfir bağlamında irdelenmiştir. Bütün bunlardan hareketle bireyin dini gruplarla kurduğu bu ilişkide, bireyin bağlı olduğu inanç grubundan grup içerisinde yer edinebilmeyi, kabul görülebilmeyi, aidiyet ve statü sağlayabilmeyi beklediği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla dini grup mensupları bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına grupla bir etkileşim içerisine girmektedir. Bu etkileşim birçok unsurdan oluşmaktadır ve bunlardan biri de tekfirdir. Tezin sonlarına doğru üzerinde durulan bu konuda tekfirin, bireyin grup içerisinde kabul görebilmek adına benimseyebileceği değerlerden biri olduğu çıkarımına ulaşılmıştır.

Çalışmamız iman, küfür, tekfir, inanç grupları, kabul görme ve aidiyet kavramları etrafında şekillenmiştir. Bu kavramlar tezin konusu hakkında da fikir vermektedir. Ayrıca çalışma, tekfirin özel ve şahsi kullanımlarından genel bir kullanım amacına ulaşılması sonucuyla tümevarım metodu kullanılarak hazırlanmıştır. Toplumsal gruplarda görülen birtakım meselelerin, kendisi de bir toplumsal grup olan inanç gruplarına uyarlanmasıyla tekfir bağlamında bazı çıkarımlar elde edilmiştir.

1.4. Çalışmanın Hipotezi ve Sınırı

Çalışmada ele alınan hipotez, bireylerin tekfiri kullanmasında ideolojik etkenlerin yanı sıra grup tarafından aidiyet kazanma ve kabul görme gibi etkenlerin de etkili olabileceği varsayımına dayanır. Çünkü birey, sosyal bir varlık olması hasebiyle mutlaka bir toplumsal gruba ait olmak ister. Bu, fiziksel ihtiyaçlardan hemen sonra karşılanması gereken temel ihtiyaçlardandır.

Araştırmamızda tekfir Haricilik, Mürcie, Mu'tezile, Şia ve Ehli Sünnet gibi klasik ekol ve mezhepler bağlamında ele alınmıştır. Bununla beraber mesele, bahsedilen inanç grupları içerisinde kabul görme bağlamında incelenmiştir. Bunun yanı sıra tezimizde spesifik olarak günümüz inanç gruplarını kapsayan bir anlatım bulunmamaktadır.

1.5. Faydalanılan Kaynaklar ve Önceki Çalışmalar

Çalışmamızın ilk bölümünde iman ve küfür kavramlarının analizi için Ahmet Saim Kılavuz'un *İman-Küfür Sınırı* adlı eserinden yararlanılmıştır. Bununla beraber konuya dair bilgiler Ömer Aydın'ın *Kuranda İman Esasları* adlı eseriyle desteklenmiştir. Kavramların sözlük anlamı için Ragıp el Isfahani'nin *Müfredât* adlı eserinden faydalanılmıştır. Ayrıca Ebû Hanîfe, Fahreddin Râzî, Gazzâlî, İbn Hazm, Elmalılı Hamdi Yazır gibi İslam alimlerinden alıntılar yapılarak onların görüşlerine yer verilmiştir.

Ardından tekfir başlığında konuyla alakalı yukarıda zikredilen isimlerin yanı sıra Muammer Esen ve Mehmet Ödemiş'in makalelerinden istifade edilmiştir. Bunların dışında konuya dair Fevzi Rençber, Mehmet Emin Gürel, Hulusi Arslan ve Mehmet Ali Büyükkara'nın makalelerinden faydalanılmıştır.

Üçüncü bölümde ise toplumsal gruplar başlığında toplumsal yapı, toplumsal grup ve dini gruplar hakkında Adem Efe ve Süleyman Yurttaş'ın eserleri çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla beraber Bottomore ve Fischter'den da alıntılar yapılarak konu açığa kavuşturulmuştur. İnanç Grupları başlığında ise Kemal Işık, Sönmez Kutlu, İzmirli İsmail Hakkı, Neşet Çağatay, Fikret Karaman, Abdülbaki Gölpınarlı ve Emrullah Yüksel gibi şahısların eserlerine atıfta bulunularak çalışmamız detaylandırılmıştır. Bu başlıkta İslam inanç gruplarının tekfire yaklaşımları ele alınmıştır. Bunun üzerine konu sonuca bağlanmış, sonuç kısmında ise özellikle Maslow'un kuramı özelinde Sedat Kula, Bekir Çakar, Hasan Bozkaya, Gülay Cezayirli ve Burçin Henden Şolt'un makalelerinden istifade edilmiştir.

Bununla beraber çalışmamızı dolaylı olarak ilgilendiren bazı eserler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Mehmet Ali Büyükkara'nın "*Dini Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları*" adlı çalışmasıdır. Ayrıca Mehmet Kalaycı'nın "*Mezhepleri veya Dini Hareketleri Tamamlan(ma)mış Kimliksel Süreçler Olarak Okumak*" ve Hamit Aktürk'ün "*Dini Grupların Sosyolojik Tahlili : Zorluklar Zorunluluklar Sınırlar*" adlı makaleleri de bu kapsamda örnek olarak gösterilecek eserlerden bazılarıdır.

Araştırmanın kullandığı örneklem ise ana hatlarıyla inanç grupları olmak üzere kelami mezhep ve fırkalardır. Bunlar İslam çatısı altında ortaya çıkan itikadi ve fihki mezhepler ve ekollerdir. Yapılan çalışmayla tekfir bu gruplar özelinde insan faktörü göz

önünde tutularak incelenmiş ve konuya dair farklı bir bakış açısının kazandırılması hedeflenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tekfir kısaca bir kimsenin yaptığı bir fiil veya söylediği bir sözden ötürü iman dairesinden çıkıp küfre girdiğine hüküm vermektir (Esen, 2011, s. 98). Bu tanımdan hareketle tekfir; iman ve küfür kavramlarıyla iç içe geçmiş, bir nevi yapısal bir bağ kurmuştur. Dolayısıyla tekfirin ve tekfirleşmenin ardındaki sebeplerin daha iyi anlaşılabilmesi, iman ve küfür kavramlarının da anlaşılmasıyla doğru orantılıdır. Bu sebepten çalışmamızın ilk bölümünde bu iki kavram detaylıca incelenmiş ve tekfirin altyapısının anlaşılması amaçlanmıştır.

2.1. İman Kavramı ve İman ile İlgili Bazı Meseleler

2.1.1. İmanın Tanımı ve İman Hakkında Genel Görüşler

İman, “gönül huzuruna kavuşmak, korkudan emin olmak, güven içerisinde bulunmak” anlamlarına gelen emn kökünden türemiştir (el-İsfahânî, 2010, s. 99). Sözlükte “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” anlamına gelen iman, ıstılahta ise “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” şeklinde tanımlanır (Sinanoğlu, İman md.).

Kur’an’da iman kelimesi genel olarak “Allahtan gelen vahyi onaylamak, güven içerisinde olmak, kulluk yükünü yüklenmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin iman kelimesi “Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: “Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.” Şöyle de dediler: “İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır (Bakara 2/285).” ayetinde Allah’tan gelen vahyi onaylamak anlamında; “Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrâhîm vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün alemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O’na muhtaçtır) (Âl-i İmrân 3/97).” ayetinde güven içerisinde bulunma anlamında ve “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o

çok zalimdir, çok cahildir (Ahzâb 33/72).” ayetinde kulluk yükünü yüklenmek anlamında kullanılmıştır.

İman kelimesinin hadislerdeki kullanımı da ayetlerdeki kullanımıyla büyük oranda benzerlikler taşır. Örneğin aşağıdaki hadislerde iman kelimesi, Allah’tan gelen iman esaslarını tasdik edip kabul etmek anlamında kullanılmıştır.

Hiz. Enes, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu anlatıyor: "Üç haslet vardır. Bunlar kimde varsa imanın tadını duyar: Allah ve Resulünü bu ikisi dışında kalan her şeyden ve herkesten daha çok sevmek, bir kulu sırf Allah rızası için sevmek, Allah, imansızlıktan kurtarıp İslam'ı nasip ettikten sonra tekrar küfre, inançsızlığa düşmekten, ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmak (Buhari, İman, 9).”

Hiz. Peygamber şöyle buyurdular: "Kalbinde zerre miktarı iman bulunan kimse ateşten çıkacaktır (Tirmizî, Sıfâtu Cehennem, 10(2601).”

İmanın lügat ve ıstılah anlamlarından sonra incelenmesi gereken diğer husus da imanın içeriğine dair meselelerdir. Bu meseleler imanın mahiyetinin ve yapısının hangi hususlardan oluştuğuyla alakalı meselelerdir.

12. yüzyılın öne çıkan düşünürlerinden Ebû Hamîd el-Gazzâlî (ö. 505/1111) *İhyai Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde imana dair üç ayrı görüşe yer verir. Bu görüşlerin birincisine göre iman yalnızca kalbin tasdiktir; ikincisine göre iman kalbin tasdiki ve dilin ikrarıdır; üçüncü görüşe göre ise iman kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve bedeninin amelidir. Gazzâlî bu üç görüşü de kendi içerisinde altı grupta ele alır.

Birinci grup tasdik, ikrar ve amelî kendisinde toplayıp büyük günahattan sakınan kimselerdir ki bunların cennete gideceği konusunda bütün mezhepler ittifak içindedir.

İkinci grup tasdik, ikrar ve amelî gerçekleştirmekle beraber amelînin yanı sıra büyük günah işleyen kimselerdir. Bu kişiler Haricilere göre kafir olmakta, Mu‘tezile’ye göre ise iman ve küfür arasında bir mertebede bulunmaktadır.

Üçüncü grup tasdik ve ikrar kendisinde bulunmasına karşın amelî noktasında eksikleri bulunan kimselerdir ki böyle kimselerin ahiretteki durumu hakkında ihtilaf edilmiştir.

Dördüncü grup kalp ile tasdik edip dil ile ikrara ve uzuvlarla amele fırsat bulamadan ölen kimselerdir. Böyle kimselerin durumu hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ancak Gazzâlî onların imanının geçerli olduğunu söyler.

Beşinci grup dil ile ikrarın gerekliliğini bilip bunun için imkanı da bulunmasına karşın kalp ile tasdik ettikten sonra dil ile ikrarı gerçekleştirilmeyen kimsedir. Gazzâlî'ye göre böyle bir kimse mümin kabul edilir ve ebedi cehennemde kalmayacaktır. Gazzâlî bu görüşüne yukarıda da zikredilen, kalbinde zerre kadar imanı bulunan kimsenin cehennemden çıkacağı hadisini delil gösterir.

Altıncı grup dil ile ikrar ettiği halde kalp ile tasdik etmeyen kimselerdir. Bu kimselerin kafir olarak ebedi cehenneme gideceklerinde şüphe yoktur ancak onlara dünyevi meselelerde Müslüman muamelesi gösterilmesi gerekmektedir (Gazzâlî, 2002, s. 304-305-306). Gazzâlî'nin bu düşüncelerinden hareketle imanda tasdik önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet döneminin önemli alimlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), meşhur eseri *Hak Dini Kuran Dili* adlı eserinde tasdik üç derecesinin bulunduğunu belirtir:

“a) Kalp ile tasdik: Bir kimse herhangi bir hükmün veya bir sözün veya söyleyeninin doğruluğunu yalnız gönlünde itiraf, teslim ve bunu kendi kendine ifade ettiği ve onun doğruluğuna kalben emin olduğu zaman, o hükmü veya sözü veya söyleyeni tasdik etmiş olur.

b) Dil ile tasdik: Bu da, kendisinden başka birine dahi bildirecek ve duyurabilecek bir tarzda; "bu böyledir" diye, bir sözü dili ile söylemektir ki, ya gerçek veya görünürde olur. Birisinde bu dil ile tasdik, kalbi tasdik ile birleşir, söyleyen kendisince de doğru olur. Diğerinde dil başka, kalp başka olur. Yani dili ile diğerini tasdik ederken, kalbi ile kendini bile yalanlar.

c) Fiil ile tasdik: Fiil ile tasdik ise bir sözün gereğini fiilen yerine getirmekle olur. Bu da kalp ile veya dil ile tasdikten birine veya her ikisine yakın olup olmadığına göre birkaç dereceye ayrılır. Fiil ile tasdik, kalp ile tasdike uygun düşmezse gösteriş veya zorlama ile yapılmış olur (Yazır, 1992, s. 169-170).”

Aşağıda İslam itikadi mezhepleri özelinde imanın muhtevasına dair verilen muhtelif tanımlar incelenecektir.

a) İman kalbin tasdikinden ibarettir

İmanı yalnızca kalbin tasdikinden ibaret görenler İmam Eş'arî (ö. 324-935/36), İmam Mâtürîdî (ö. 333-944) ve onların takipçileridir (Kılavuz, 2016, s. 27). Onlara göre kalbin imanı kabul etmesi imanın geçerli kılınması için yeterlidir. Bu görüş, savunmaları tarafından çeşitli ayet ve hadislerle delillendirilmiştir. Örneğin, "Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde, ağızlarıyla "İnandık" diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin (Mâide 5/41)." ayetine göre insanların dilleriyle inandık demeleri onlara bir fayda sağlamamış, imanın sahih olabilmesinin şartı olarak kalp ile inanmak esas alınmıştır. Yine "Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkar eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır (Nahl 16/106)." ayetine göre kalbi iman ile dolu olan kimsenin dil ile zorlanmasına karşın imanının makbul olduğu dile getirilmiştir. Bu ayete göre imanın kişide var olmasının yegane şartı, kalbinde imanın bulunuyor olmasıdır. Yine bu bağlamda zikredilebilecek bir diğer ayet de şudur: "..İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir (Mücâdele 58/22)." Bu ayete göre imanın yazılıp nakşedildiği yer mümin kimsenin kalbidir. Dolayısıyla bu ayetlerden imanın sıhhatinin sağlanabilmesi için esas olan şeyin kalp ile tasdik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu görüş sahipleri, görüşlerini desteklemek adına yukarıda zikredilen ayetlerin yanı sıra hadislerden de deliller getirmişlerdir. Bu bağlamda örnek olarak şu hadisler zikredilebilir:

Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği kalbinde hardal tanesi kadar bile iman olan kimsenin cennete gireceğinin bildirildiği şu hadistir: "Allah cennetlikleri cennete, cehennemlikleri de cehenneme koyacak. Sonra da 'Bakın kalbinde hardal tanesi kadar iman olan birini bulursanız onu cehennemden çıkarın' diyecek (Buhârî, İmân, 15)." Bu hadiste iman kalbinde taşıyan kimsenin imanının geçerli olduğu, Allah'ın onu cehennemden çıkarmasıyla ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda zikredilen diğer bir hadis şudur: Üsâme b. Zeyd'den rivayet edilen başka bir hadiste şu olay anlatılır: "Resulullah bizi bir seriyye ile göndermişti. Biz de

Cüheyne kabilesinin Hurukat isimindeki koluna sabahleyin bir baskın düzenledik. Ben hemen bir kişiyi yakaladım. Yakaladığım adam ‘Allahtan başka ilah yoktur’ dediği halde onu öldürdüm. Bunun üzerine beni bir düşüncedir aldı. Dönüşte olayı Resulullah’a anlattım. Hz. Peygamber bana ‘Öldürdüğün adam doğru mu söylüyor yoksa yalan mı söylüyor, kalbini mi açıp baktın?’ dedi (Ebû Dâvûd, Cihâd, 95).”

Sonuç olarak bu ayet ve hadisler, imanı yalnızca kalbin tasdikinden ibaret gören alimlerin görüşlerini dayandırdığı delillerdir. Yukarıda zikredilenlerden hareketle iman, kişinin kalben tasdik etmesi sonucu geçerlik kazanır. Kalben Müslüman olduğunu kabul eden kimse o andan itibaren Müslüman olmuştur, bunu dil ile söylemesi veya amelleriyle ispat etmesi gerekmez.

b) İman dilin ikrarından ibarettir

İmanı yalnızca dilin ikrarından ibaret görenler ağırlıklı olarak Mürcie ve Kerrâmiye mensuplarıdır (Kılavuz, 2016, s. 31). Bu kabulde, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki fitne olaylarına karışan ilk dönem Müslümanlarının ahiretteki durumunun Allah’a bırakılması düşüncesi etkili olmuştur.

Hz. Osman’ın Mushaf’ın başında öldürülmesi olayı, Müslümanlar için çok kritik sonuçlar doğurmuştur. Hz. Osman’ın katillerinin bulunup cezalandırılması söylemleriyle ortaya çıkan Muaviye’nin, Hz. Ali’ye karşı başlattığı isyan sonucu Müslümanlar arasında iç isyan ve karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu isyan ve karışıklıklar, Müslümanların itikadi alanda çözüme kavuşturması gereken bazı sorunların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu dönem yaşanan iç karışıklıklar sonucu itikadi alanda ortaya çıkan başlıca sorunlardan birisi, büyük günah işleyen Müslümanların durumunun ne olacağı meselesidir.

Bu mesele için dönemin düşünce grupları tarafından konuyla alakalı birtakım yorumlar yapılmıştır. Hâricîler büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimsenin kafir (Şık, ve diğerleri, 2017, s. 67), Ehli Sünnet ise böyle bir kimsenin fasık olduğunu dile getirmiştir. Şîa ve Mu‘tezile ise büyük günah sahibi bir kimsenin iman ve küfür arasında bulunduğunu belirtmiştir (Düzgün, 2017, s. 90). Bununla beraber söz konusu soruya Mürcie ve Kerrâmiye fırkaları tarafından da farklı birtakım cevaplar verilmiştir (Kılavuz, 2016). Onlara göre böyle bir kimsenin durumu ahirete kalmış ve akıbetleri Allah’ın

takdirine bırakılmıştır. Onlar, imanın dilin ikrarı sonucu geçerli olduğunu, kalple veya amellerle desteklemenin zorunlu olmadığı sonucuna varmışlardır.

Ancak özellikle Mürcie'nin bu tutumunun, dönemin kavga, isyan ve karışıklıkları bağlamında ele alınmasının daha doğru bir yaklaşım olabileceği söylenebilir. Onlara göre Hâricîler ve Şîa tarafından çıkarılan gergin siyasi tartışmalar, İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanları oldukça olumsuz etkilemiştir. Müslümanlar bu siyasi tartışmaların etkisiyle gruplara ayrılarak bölünmüş ve parçalanmıştır (Şık, ve diğerleri, 2017, s. 67). Mürcie'nin mezkur iman tanımını muhtemelen Müslümanlar arasında bu bölünmüş ve parçalanmış olan yapıyı onarmak ve dengelemek amacıyla geliştirilmiş bir tanımdır.

Mürcie ve Kerrâmiye insanın ahiretteki durumu yerine dünyadaki durumu üzerine açıklamalar yapmışlardır. Bu anlayış, onların iman tanımlarında da net bir şekilde kendisini göstermektedir. Onlara göre imanın dil ile ikrardan ibaret olması, büyük günah sahibi kimselerin durumunun ahirette Allah'a kalması düşüncesi ile yakından ilişkilidir. Onlar bu görüşlerini daha çok hadisler üzerinden delillendirmişlerdir. Bir hadiste Allah Resulü "İnsanlar 'Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir' deyinceye kadar kendileriyle savaşmayla emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dini cezalar müstesna, iç yüzlerinin muhasebesi ise Allah'a aittir" (Buhari, Cihad, 102) buyurmaktadır. Onlara göre Hz. Peygamber, tebliğ vazifesini insanlar iman ettiklerini dilleri ile ikrar edinceye dek yapmakla sorumludur. O halde dil ile yapılan iman ikrarı bu dünya için geçerli ve makbuldür. Kişinin ahiretteki durumu ise Allah'a kalmıştır. Allah ahirette kişilere imanlarının karşılığını elbet verecektir.

c) İman kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır

Ebû Hanîfe (ö. 150-767) ve onun takipçilerinden Hanefi fakih Pezdevî ve aynı ekole mensup Serahsî, imanın kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olduğu görüşünü benimsemişlerdir (Kılavuz, 2016, s. 33). Bu görüşe göre kalbin tasdiki ve dilin ikrarı birbirlerinin tamamlayıcı unsurlarıdır. İki unsurdan biri olmadığı takdirde imandan bahsedilemez.

Daha çok Hanefi fıkıhçıları olmak üzere bu görüşü taşıyan alimler, şu ayeti görüşlerine delil olarak zikretmişlerdir (Kılavuz, 2016, s. 34): "Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkar eden ve böylece göğsünü küfre

açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır (Nahl 16/106).” Buna göre söz konusu ayette baskı, tehdit gibi mazeret hali dışında inkar eden ve kalbiyle küfrü benimseyen kimsenin Allah'ın gazabına uğrayacak olması, imanda esas olanın hem kalp hem de dil ile tasdik olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Ayrıca bu görüşe getirilen diğer bir delil ise “Kalbinde buğday, arpa veya zerre miktar iman olduğu halde ‘Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed onun resulüdür” diyen kimse cehennemden çıkar” hadisidir (Müslim, İman, 84). Bu hadise göre kalbinde iman bulunmak ve bunu dil ile ikrar etmek imanın birbirini tamamlayan iki unsurudur. İmanın bu iki unsuru ancak bir bütün halinde bulunduğu mümini cehennemden kurtarmaya yeterli gelmektedir.

d) İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla ameldir

Hâricîlik, Mu‘tezile ve Şîa gibi mezheplerin benimsediği bu iman tanımına göre, iman kalbin tasdiki ve dilin ikrarının yanı sıra uzuvların ameliyle tamamlanmaktadır (Düzgün, 2017, s. 282). Bu iman tanımında dikkat çeken husus, diğer iman tanımlarından farklı olarak imanın amel ile irtibatının kurulmasıdır. Bu sebeptendir ki amel aşamasında eksikliği bulunan kimseler, kalben iman edip dille ikrar etseler bile tekfir edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bu anlayışta iman eden ve bunu dile getiren kimse mutlaka imanını amelleriyle tamamlamalıdır. Aksi takdirde amelindeki noksanlık onu iman dairesi içerisinde tutmaya yetmeyecektir.

Az önce zikredilen mezhepler amelle desteklenmeyen imanın yeterli olmadığı noktasında ortak bir kanaate ulaşmış olsalar bile bazı hususlarda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Örneğin Hâricîler büyük günah işleyen ve Allah'ın emir ve yasakları çiğneyen kişinin kafir olduğunu ve ebedi cehennemde kalacağını belirtmektedir. Mu‘tezile’ye göre bu kişiler imandan çıkmış olmalarına rağmen küfre girmemişlerdir. el-Menzile beyne'l-menziletayn ilkesi gereği Mu‘tezile, bu kimselerin iman ve küfür arasında bir mertebede olacaklarını savunmaktadır. Ancak bu kimseler tövbe etmeden ölmeleri halinde kafir olarak cehennemde ebediyen kalacaklardır (Düzgün, 2017, s. 282).

e) İman marifetten ibarettir

Bu anlayışa göre halis bir iman için Allah'ı ve O'nun Hz. Peygamber aracılığıyla gönderdiği iman esaslarını bilmek yeterlidir. Bu görüş Cehmiyye mezhebi tarafından ortaya atılmıştır (Düzgün, 2017, s. 282). Bu anlayışta kalp ile tasdike veya dil ile ikrara bakılmaksızın iman, yalnızca iman edilmesi gereken şeylerin bilinmesiyle gerçekleşmektedir. Ancak bu görüş her bilgi sahibini mümin diye nitelemeye, her cahili de kafirlikle itham etmeye yol açması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu görüş, Hz. Peygamberin müminleri uyardığı münafıklar hakkında dahi mümin söylemi geliştirilmesi şeklinde yanlış bir sonuca da yol açmaktadır.

2.1.2. İmanda Artma ve Eksilme

İmanın artıp eksilmesi meselesi amellerin, imanın parçası olup olmadığı konusu ile yakından ilişkilidir. Çünkü bu tartışmalar, amellerin uygulanmasıyla irtibatlı olarak yürütülmüştür. Amellerin imanın bir parçası olup olmaması meselesi, imanda artma ve eksilme tartışmalarının dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Fahrettin er-Razi bu konudaki tartışmanın kavramsal olduğunu söyler. Ona göre ameller imanın sonucudur ve sıhhatinin göstergesidir. İmanda artma ve eksilme olmadığı ile ilgili görüşlerde imanın aslına itibar edilmiştir. İmanda artma ve eksilme olduğu ile ilgili görüşlerde ise imanın kemaline itibar edilmiştir (er-Râzî, 1978, s. 244-245).

İmanın artıp eksilmesi hususunda genel olarak iki görüş bulunmaktadır.

a) İman artar ve eksilir

Selefilik, Mu'tezile, Hâricîlik ve Ehli Hadis gibi çeşitli ekoller, imanda artma ve eksilmeyi kabul etmektedirler. Bu ekollerin yanı sıra İmam Şâfiî (ö. 204/820), İmam Buhari (ö. 256/870), Eş'arî (ö. 690/1291) ve İbn Hazm (Hazm, 2018) (ö. 456/1064) gibi alimler de aynı görüşleri taşımaktadır (Aydın, 2016, s. 140). Bu düşünce sahipleri Kur'an'da yer alan birçok ayet ile kendi görüşlerine delil getirmektedirler. Delil olarak getirilen ayetlerden bazıları ise aşağıda verilmiştir:

“Müminler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler (Enfal 8/2).”

“Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, “İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun” dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” dediler (Âl-i İmran 3/173).”

Yukarıda zikredilen ayetlerde belirtilen hususlar müminlerin var olan imanlarını kuvvetlendirmekte, gerek Allah'ın adının anılması gerek birtakım insanların sözleri neticede onların imanlarının artmasını sağlamaktadır. Delil olarak getirilen ayetlerden hareketle bahsi geçen alim ve ekoller tarafından imanın artabildiği kabul edilmektedir. Bu görüş sahiplerine göre artması mümkün olan bir şeyin azalması da mümkündür. Dolayısıyla imanın artabildiği gibi azalabildiği de söylenebilir.

Eş'arîlerden Bâkılânî (ö. 403/1013) ise naslarda yer alan imanın artıp azalmasıyla ilgili hususlara şöyle bir değerlendirme getirmiştir:

“İmanda artma ve eksilmenin olduğunu söylemek iki şekilde açıklanabilir. Bu konuda yapılacak ilk izah imanın tasdik yönüyle değil, söz ve amel yönüyle artıp eksilmesidir. Çünkü artma ve eksilme ancak söz ve amelde düşünülebilir. Eğer tasdikten en küçük bir şey eksik olursa iman yok olur. İmanın söz ve fiil itibarıyla artıp eksileceği Hz. Peygamberin şu hadisleri ile de açıklanmıştır: ‘Müslüman, kardeşi için iyiliği istemedikçe kişinin imanı kemale eremez (Buhârî, İman, 6).’

Bu konudaki ikinci izah tarzı ise imanın şekil itibarıyla değil hüküm itibarıyla artması ve eksilmesini söylemektir. İmanın hüküm yönüyle artması hem tasdikte hem ikrarda hem de fiilde düşünülebilir. Ancak bu durumda artma ve eksilmeden kast olunan mana, iman etme veya etmeme neticesi hasıl olacak ceza, sevap, ikab ve övgünün farklılık arz etmesidir. İman etme şeklinin farklı olması değildir. İmanın hüküm itibarıyla artıp eksildiğine ayet ve hadisler de işaret etmektedir. Allah Teala Kur'an'da ‘İçinizde (Mekke) fethinden önce (Allah yolunda) harcayan ve savaşan kimseler ile (diğerleri) bir olamaz. Onlar derece itibarıyla (fetihten) sonra harcayan ve savaşanlardan daha büyüktür (Hadid 57/10).’ buyurmuştur. Bu ayetle Allah, Mekke fethinden önce iman edenlerin tasdikinin, fetihten sonra iman edenlerin tasdikinden fazla olacağını murad etmemiştir. Çünkü bu iki

gruba mensup kişilerden her biri şeklen Resulullah'ın getirdiklerini tasdik edici durumundadır. Fakat öncekiler hüküm, sevap ve derece olarak daha üstündürler (el-Bâkılânî, 2016, s. 57).”

Bâkılânî, yukarıdaki açıklamalarıyla imanın artıp eksilmesini tasdik ve hüküm boyutunda farklı yönleriyle ele almıştır.

b) İman artmaz ve eksilmez

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Cüveynî (ö. 478/1085), Sâlihî ve bazı Mürcî ilim adamları imanda artma ve eksilmenin olduğunu kabul etmezler (Aydın, 2016, s. 140).

Bu görüşü savunanlara göre imanın artma veya azalma kabul etmemesinin asıl sebebi imanın tasdik derecesine ulaşan bir kesinlik kazanmasıdır. Tasdik seviyesine ulaşmayan iman zan ve şüphe barındırır. Zan ise “Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir (Yunus 10/36).” ayetinde buyrulduğu üzere itikadi manada bir değer ifade etmez.

Ebû Hanîfe'ye göre insanlar iman bakımından eşit ancak ameller hususunda farklıdır. O, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“İmanın artması küfrün eksilmesi ile, küfrün artması da imanın eksilmesi ile gerçekleşebilir. Bu durumda bir kişinin aynı anda hem mümin hem de kafir olması nasıl düşünülebilir? Mümin gerçekten mümindir, onun imanında şüpheye yer yoktur. Aynı şekilde kafirin de küfründe şüphe yoktur. Çünkü Kur'an'da ‘İşte gerçek müminler onlardır (Enfal 8/74)’ ve ‘işte onlar gerçek kafirlerdir (Nisa 4/151)’ denilmektedir (Hanîfe E. , 1981, s. 73).”

Yine aynı konuda benzer bir açıklama da Ömer en-Nesefî'ye aittir. O, imanın artma azalma kabul etmemesini *Akaid* adlı eserinde şöyle açıklamaktadır:

“İman Allah Teala ve Peygamber Efendimiz (sav) tarafından gelenleri kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir. Amellerin kendisi artabilir. Fakat iman ne artar ne de eksilir (Vanlıoğlu vd. 2016, s. 43).”

Yukarıda zikredilen bu sözlerden de anlaşıldığı üzere imanın hakikati bağlamında bir artma ve eksilme söz konusu olamaz. İman esaslarından birini tasdik etmemek zaten zorunlu olarak imanın oluşmasını engellemektedir. Ancak bununla beraber imanın yakîn derecelerinin artıp azalması mümkündür. İlme’l yakîn, ayne’l yakîn ve hakka’l yakîn şeklinde imanın keyfiyetinin unsurları değişkenlik gösterebilir. Bu sebeptendir ki Hz. İbrahim, ilme’l yakîn ile Allah’a iman etmiş olmasına rağmen yine de onu görmek istemiş, imanını ayne’l yakîn derecesine yükseltmek istemiştir. “Hani İbrahim, ‘Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah ona) ‘İnanmıyor musun?’ deyince ‘Hayır, (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için’ demişti (Bakara 2/260).” ayetiyle bu durum açıklanmaktadır.

Bütün bunlardan hareketle imanın tasdik olarak değişmese de yakîn derecesinde artma ve azalma kabul edebileceği söylenebilir.

2.1.3. İman Çeşitleri

İman hakkında yaygın kabul edilen tasnif aşağıdaki gibidir. Bu tasnife göre iman, tafsili ve icmali iman olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki tanım da özünde imanı açıklamakla beraber imanı, ne şekilde edileceği hususunda farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır.

a) Tafsili iman

Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla tüm insanlara bildirdiği iman esasları bulunmaktadır. Bu iman esasları, Hz. Peygamber vasıtasıyla tüm insanlara bildirilen dini ilkelerin tamamını içerir. Konuyla alakalı Kur'an'da Tevrat, Zebur, İncil gibi ilahi kitaplardan, elçilik vazifesi gören peygamberlerden, meleklerden, ahiretten, öldükten sonra yeniden dirilişten bahsedilmektedir. Dolayısıyla Müslüman olmak için bunların hepsine kesin bir şekilde inanmak şarttır. Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla kullarına haber verdiği bu iman esaslarını teker teker inceleyip her birisine ayrı ayrı iman etmeye tafsili iman denilmektedir (Davutoğlu, 1964, s. 5).

Bütün iman esasları üzerinde tek tek durularak incelendiği için daha faziletli olan iman çeşidi budur. Tafsili imanın unsurları Kuran'da Nisa Suresi 136. ayette zikredilmiştir.

"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur (Nisa 4/136)." Bahsedilen ayette iman unsurları zikredilmiş ve bunların tamamına ayrı ayrı iman etmenin gerekliliği vurgulanmıştır.

Tafsili iman Amentü duası ile özetlenmiştir: "Ben Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere ve hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inandım. Öldükten sonra dirilmek haktır. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şahadet ederim."

b) İcmali iman

İcmali iman ise Allah'ın, peygamberleri aracılığı ile bildirdiği iman esaslarına topluca, bir bütün halinde iman etmektir. Daha kısa bir ifade ile icmali iman, iman edilecek hususlara ayrıntılarına girmeden bir bütün halinde iman etmektir (Yıldırım, 2005, s. 26). İcmali iman bir nevi oldukça detaylı öğeleri kapsayan tafsili imanın kısa ve bir bütün şeklinde özetlenmiş halidir.

Amentüde uzun uzun anlatılan tafsili imanın aksine, icmali iman tevhid ve şahadet kelimelerinde kısaca yer edinmiştir. "Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed O'nun resulüdür. Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Ve ben yine şahadet ederim ki Muhammed onun kulu ve resulüdür."

Buradan da görüldüğü gibi iki iman türü içerisinde hiçbir kopukluk, inkıta veya çelişki söz konusu değildir. Tam tersine aslında iki iman çeşidinin de özünde Allah'ın ve onun gönderdiklerinin koşulsuz şartsız tasdiki esasına dayandığı görülmektedir. Bundan dolayı imanın geçerlilik şartı esas olarak Allah'ı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini onaylamak ve ikrar etmektir. Bu kabuller gerçekleştirildiği takdirde iman edilmesi gereken hususların ayrı ayrı veya bir bütün olarak zikredilmesi bir detaydan ibarettir (Tahtâvî, 2005, s. 494).

2.2. Kûfür ve İlgili Bazı Kavramlar

2.2.1. Kûfür Kavramı

Kûfür, ke-fe-re fiilinin masdarı olup sözlükte " bir şeyi örtmek" anlamına gelir. Bu bağlamda kûfür lafzı, gece ve çiftçi özelinde de kullanılmıştır. Şahısları örtüp gizlemesinden dolayı geceye, tohumu toprağa gizlemesinden ötürü de çiftçiye dil açısından kafir denilmiştir (el-İsfahânî, 2010, s. 918). Günahları örttüğü için keffaret de bu kökten gelmektedir (el-İsfahânî, 2010, s. 928).

Küfrân lafzı daha çok nimete nankörlük yapmak anlamında, kûfür ise daha çok dini bağlamda kullanılmıştır. Kefûr formu ise her ikisi için de kullanılmaktadır (el-İsfahânî, 2010, s. 918).

İslam'dan önce nankörlük anlamına gelen kûfür kavramının, İslam'dan sonra imanın zıttı bir kazanım elde etmesi Kur'an'ın düşünsel ilkelerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (İzutsu, 1975, s. 219). Dolayısıyla kûfür kavramı, nankörlük ve nimeti göz ardı etmek gibi anlamlarını korumasının yanı sıra bu haksız fiillerin Allah'a karşı işlendiği yeni bir mahiyet kazanmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde kûfür, bir nevi Allah'ın nimetlerine karşı yapılan bir nankörlüktür.

Kur'an'ın insanlara getirdiği ilkeler sonucu nankörlük anlamında kullanılan kûfür kavramı inkar formuna, teşekkür anlamında kullanılan şükür kavramı ise iman formuna sokulmuş ve bu kavramların yaşadığı anlamsal genişleme Kur'an bağlamında sonuca ulaşmıştır (Aytepe, 2019, s. 86).

Kûfür, terim olarak ise "Peygamberlerin, Allah'tan alıp getirdikleri ilahi emir ve hükümleri tasdik etmeyip inanmamak" anlamına gelmektedir (Düzgün, 2017, s. 43). Peygamberlerin Allah'tan alıp getirdikleri ilahi hükümleri tasdik etmeyen kimselere ise dini terminolojide kafir denmektedir. Kafirin kûfür sahibi olmasından ötürü bu kavram mümin kavramının zıddı olarak kullanılmaktadır.

İnsan inanmak isteyen bir varlıktır. Anlam arayan, manaların hakikatine ulaşmaya çalışan, soran, soruşturan, sorgulayan bir varlıktır. Çevresinde olan biteni anlamaya çalışır. Bu yönüyle Allah'ın kendisine akıl ve bilinç bahsettiği özel bir varlık olarak öne çıkar.

Dağların dahil yüklenmeye cesaret edemediği yükü insan yüklenmiştir. (Ahzab 33/72) Emaneti yüklendiğinde ise etrafında her an akıp giden zamana, yaratılıştaki kusursuzluğa, düzene, ahenge bakarak Allah'ı anmaya ve anlamaya çalışır. (Ali İmran 3/190-191, Mülk 67/3-4, Yunus 10/6)

Bu süreçte bilinç sahibi olan insan, Allah'ın nimetleri karşısında ya teşekkür edip imana kavuşacak veya nankörlük edip küfre bulaşacaktır. İnsanın fitratında doğal olan imandır. Küfür, bozuk bir fitratı ve kusurlu bir bilinci temsil eder. Bu bozukluk ise kişiye dünya ve ahirette ancak hüznün ve pişmanlık getirir. Küfür, daha farklı bir ifadeyle bir damla sudan meydana gelen insanın, Yaratanın bahşettiği nimetlere karşı yaptığı nankörlüğün adıdır.

Küfür, kelim ilminde üzerinde en çok durulan meselelerden biri olmuştur. Allah'ın bildirdiği iman esaslarını kabul etmemek anlamında kullanılan küfür, bireyi iman dairesinden uzaklaştıran sebepleri ifade etmektedir. Bu yönden ele aldığı konu itibarıyla kelim ilmi içerisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Sinanoğlu, Küfür md.).

İmanı kalbin tasdikinden ibaret gören düşünce sahiplerine göre küfür, dinin temel hususlarının kalben tasdik edilmemesidir. Bu düşünceye göre Allah'ın insanlara peygamberler aracılığıyla yolladığı itikadi ilkeleri kalben tasdik etmemek küfür olarak nitelendirilmektedir.

İmanı dilin ikrarı ve kalbin tasdiki sayan kimselere göre küfür, zorlama hariç olmak üzere kalbin imanı tasdik etmemesi ve/veya dilin bunu ikrar etmemesidir. Bu tanıma göre tasdik ve ikrarın oluşturduğu imanın iki kolundan birisi olmadığı takdirde kişi, küfre düşmüş sayılmaktadır.

İmanı yalnızca dilin ikrarından ibaret sayanlara göre ise küfür, ikrar edilmesi gereken hususların dil ile ikrar edilmemesi olarak tanımlanmaktadır. Bu düşünceye göre Allah'ı ve ilahi vahyi kalben tasdik etmiş olsa bile dil ile ikrar etmeyen kimse küfre girmiş olmaktadır. Görüldüğü gibi bu görüş sahipleri küfür hükmünü ancak dünya için vermekte, kişinin ahiretteki durumunu Allah'a bırakmaktadır.

İmanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla ameller bütünü olarak kabul eden kimselere göre ise tasdik, ikrar veya amellerden herhangi birisinin eksikliği küfrü

doğurmaktadır. Bu iman anlayışında diğer iman tanımlarından farklı olarak uzuvlarla amelin bağlayıcılığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla konuyla alakalı diğer görüşlerin aksine, kalp ile tasdik ve dil ile ikrar gerçekleşse bile söz konusu iman amellerle desteklenmelidir. Kişinin imanı amellerle desteklenmediği takdirde onun imanındaki bu noksanlık küfre sebep olmaktadır.

Küfür kelimesi ve bu kelimenin benzer kullanımları Kur'an'da 525 yerde geçmektedir. "İnkar eden" anlamına gelen kafir ise Kur'an'da 158 defa zikredilmiştir (Kalkan, 2012, s. 17). Kur'an'daki genel itibariyle imana zıt bir anlamda kullanılmıştır. Allah'ı ve peygamberler aracılığı ile gönderilen ilahi vahyi inkar, Kur'an'daki küfür kullanımının temelinin oluşturur. Ancak bu anlamın yanı sıra küfür kavramı ayetlerde birçok farklı tabirle ifade edilmiştir. Buna şu ayet örnek olarak gösterilebilir: "Öyleyse yalnız beni anın, ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin (Bakara 2/152)." ayetinde küfür kavramı Allah'ın nimetlerine karşı yapılan nankörlüğü ifade etmek için kullanılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'a göre ayette kastedilen mana; Allah'ın nimetlerine kalple, dille, bedenle ya da hepsiyle saygı göstermek ve Allah'ın emirlerine itaat edip nimetlerinden faydalanmaktır. Elmalılı'ya göre söz konusu ayet, inkar ve isyan ederek Allah'a karşı gelmemeyi ve O'nun verdiği nimetlere nankörlük etmemeyi ifade etmektedir (Yazır, 1992, s. 445-446-447).

Kur'an'da küfür kavramı, "Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur (Nisa 4/136)." ayetinde Allah'ın ve onun gönderdiği iman ilkelerinin inkarı anlamında kullanılmıştır. Ayetteki küfür hitabının müminlere mi münafıklara mı yoksa kafirlere mi olduğu konusunda ihtilaf bulunsa da neticede verilen mesaj açık ve anlaşılırdır. Allah'ı ve onun yolladığı iman esaslarını inkar etmek kişiyi küfre götürmektedir. Bu da Yüce Allah'ın ifadesi ile derin bir sapıklıktan başka bir şey değildir.

Kur'an'da küfür kavramı, "Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider) Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çerçöp olur (Hadîd 57/20)." ayetinde ise sözlük anlamı üzere kullanılmıştır. Bu ayette tohumu gizleyip

örtmesinden dolayı çiftçi; kafir kelimesi ile anılmış, kendisine küfür kelimesinin sözlük anlamının esas alındığı bir kullanım alanı bulmuştur.

Küfür kavramı, “Şüphesiz inkar edip kafir olarak ölenler var ya, dünya dolusu altını fidiye verseler bile bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur (Âl-i İmran 3/91).” ayetinde ise küfür fiilini işleyen kimse anlamında kullanılmıştır. Ayette küfür fiilini işleyip tövbe etmeden kafir olarak ölenlerin ahirette elde ettikleri karşılığın ancak acı verici bir azap olduğu ifade edilmiştir. Çünkü bu kimseler Allah'ın açık uyarılarına karşın şükür yerine nankörlük etmiş, gerçeği ortaya çıkarmak yerine boş bir yalanın takipçisi olmuşlardır. Bunun da karşılığı ilahi azaptan başka bir şey değildir.

Konuyla alakalı, ayeti destekleyen şöyle bir hadis bulunmaktadır. Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kafir kıyamet günü getirilir ve ona şöyle denilir: ‘Yeryüzünü dolduracak kadar altının olsa hepsini fidiye olarak verir miydin?’ Kafir ‘Elbette verirdim’ der. Sonra ona ‘Senden bundan daha azı istenmişti’ diye cevap verilir (Buhârî, Rikâk, 49).”

Ömer en-Neseî'ye göre ise ayetin manası şöyledir: “Eğer kafir, kıyamet gününde yeryüzünü dolduracak kadar altın fidiye verme imkanı olsa ve bunu da yapsa, bu ondan kabul edilmeyecek ve bunun kendisine faydası dokunmayacaktır (en-Neseî, 2019, s. 1110).”

Küfür kavramı hadislerde de Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına benzer bir nitelik teşkil etmektedir. Örneğin küfür kavramı, “Cehennem bana gösterildi. Orada bulunanların çoğunluğunu küfür eden (inkar eden) kadınların teşkil ettiğini gördüm. Bunun üzerine ‘Allah'ı inkar eden kadınlar mı?’ denildi. Resulullah cevaben ‘Kocalarını ve kocalarının yaptığı iyilikleri inkar eden kadınlar. Eğer sen hayat boyunca birine iyilikte bulunsan, hoşuna gitmeyen bir davranışını görünce ‘Asla senden bir iyilik görmedim’ der (Buhârî, İman, 20).” hadisinde nimete nankörlük anlamında kullanılmıştır.

Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği “Hiçbir kul bir kişiyi ancak Allah için sevinceye, Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra tekrar küfre ve şirke dönmektense ateşe atılması kendisine daha sevgili oluncaya ve Allah ile Resulü kendisine başkalarından daha sevgili oluncaya kadar imanın tadını bulamaz (Buhârî, Edeb).”

hadisinde ise Allah'ı inkar manasında kullanılmıştır. Bu hadiste müminlerin Allah'a imandan sonra tekrar inkara dönmekten korkmasındaki erdem ve faziletten bahsedilmektedir.

Gazzâlî küfrü fihhi bir mesele olarak görmektedir. O, bu konuda şöyle bir açıklama getirmiştir: “Bu mesele (küfür ve tekfir meselesi) fihhi bir meseledir. Yani belirli bir sözü söyleyen veya bir fiili işleyen kimsenin tekfirine hükmetmek, fihhın konusuna giren bir husustur. Zira bu meseleler bazen sem‘î delillerle bilinmekte, bazen de içtihat yoluyla elde edilen zannî delillerle anlaşılmaktadır. Binaenaleyh bunların aklî delillerle anlaşılması imkansızdır (Gazzâlî, 1971, s. 186).”

Râgıb el-İsfahânî bu konuda *el-Müfredât* adlı eserinde küfürle alakalı şunları söyler: "Küfrün en büyüğü Allah'ın birliğini ve şeriatı veya peygamberliği inkar etmektir (el-İsfahânî, 2010, s. 918).”

Küfür, İslam'a göre değer verilip yüceltilmesi gereken meselelerin reddedilmesi ve İslam'a göre değersiz olup reddedilmesi gereken meselelerin benimsenmesi olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar (Kalkan, 2012, s. 16). İslam'ın hasen bulunduğu, yapılmasını emrettiği, üstün ve aziz tuttuğu dini meseleleri beğenmeyip tasdik etmemek küfürdür. Yine İslam'ın, insanların uzak durmaları için uyarıp yasakladığı ilkeleri benimsemek ve tasdik etmek de aynı şekilde küfür olarak görülmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre küfretmek dilimizde kaba bir manada anlaşılrsa da bu aslında Arapçada yoktur. Ancak halk arasında yaygın kabul edilen bu durum, negatif anlamını yine dini bir sebepten elde etmiştir. Önceleri küfür kelimesi yalnızca dini bağlamda küfrü gerektiren haller için kullanılırken daha sonraları insanların birbirlerine hakaret içeren söylemleri için de kullanılır hale gelmiştir. Bundan dolayı küfretmek tabiriyle kafir olmak tabiri arasında bir fark sezilmektedir (Yazır, 1992, s. 192).

2.2.2. Küfrün Sebepleri

Kur'an-ı Kerîm'e göre insanın küfre bulaşmasının birtakım sebepleri bulunmaktadır. Kibirli bir benlik algısı, taklitçilik üzerine kurulu bir anlayış, haset ve kıskançlık bu küfür sebeplerinden bazılarıdır.

a) Kibirli Benlik

Kibirli bir benlik algısı Kur'an'da yer alan küfür sebepleri arasında gösterilmektedir. Kendini diğer insanlardan üstün gören bir anlayış sonucu ortaya çıkan kibir, kişinin tüm insanlığa gönderilen dinden uzaklaşıp küfre düşmesinin sebeplerinden biridir. Kur'an'da kibirden ve kibir sahibi karakterlerden bahsedilmekte ve Firavun, Nemrut ve Kârûn buna örnek olarak verilmektedir. Bahsi geçen bu karakterlerin hepsinin ortak özelliği, kendilerinin mevki ve makam sahibi aristokrat kimseler olmaları ve halklarına yukarıdan bakmalarıdır.

Aynı zamanda Kur'an, Hz. Nuh'un tebliğ ve davet vazifesini yerine getirirken karşılaştığı kibirle ilişkili sıkıntılara şöyle yer vermektedir. “Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarımı kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler (Nuh 71/7).”

Görüldüğü üzere kibir, insanların kendisini diğer insanlardan büyük görmesine ve onların küfre girmesine sebep olmaktadır.

b) Taklit

Kur'an'da küfrün başlıca sebeplerinden birisi de taklit olarak ifade edilmiştir. Taklidin beslendiği ana kaynak, içerisinde bulunulan toplum ve o topluma ait kültürdür. Doğumdan itibaren içerisinde yetişilen toplum, ferdin düşünce dünyasının oluşumuna ve ahlak gelişimine büyük katkı sağlar. Bundan dolayı küfür ortamında yetişmek ve küfür ortamında bulunmak o kültürü taklide ve taklit ise küfre götürmektedir. Kur'an'da bu husus şöyle zikredilmektedir: “Onlara ‘Allah'ın indirdiğine uyun’ denildiğinde ‘Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız derler. Peki ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar) (Bakara 2/170)?”

Kur'an taklide dayanan bir iman anlayışı yerine insanın aklını kullanmasını ve doğruyu bulmasını emretmektedir.

c) Haset ve Kıskançlık

İnsanları küfre sürükleyen nedenlerden bir diğeri de haset ve kıskançlıktır. Haset insanı göz göre göre inkara götüren bir davranış biçimidir. Ehli Kitap ve Yahudilerin bir peygamber geleceğini bilmelerine karşın Hz. Muhammed'i reddetmeleri buna en büyük örnektir (Ulutürk, 1986, s. 225). Onlar kendilerine uyarıcı olarak bir peygamber geleceğini bilip onu beklemelerine rağmen sırf hasetlerinden dolayı Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkara girişmişlerdir. Bu husus Kur'an'da şöyle zikredilmektedir: “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler (Bakara 2/146).”

2.2.3. Küfür Çeşitleri

Küfür illetleri, hükümleri vb. itibariyle çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Ancak genel itibariyle küfür çeşitleri denilince akla sebep ve illetleri itibarıyla küfür çeşitleri gelmektedir. Bu yönüyle küfür dört kısma ayrılır.

a) İnkârî Küfür

Allah'ı, Hz Peygamber'i ve onun bildirmiş olduğu vahyi kalben inkar etmeye inkari küfür adı verilir. Bu inkar türünde kişinin kalbindeki asıl niyeti esas alınmaktadır. Kur'an'da bu inkar türü şöyle ifade edilmektedir. “Küfre sapanlara gelince, onları uyarasan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar (Bakara 2/6).”

Bu kimseler Kur'an'ın ifadeleri ile küfre sapmışlar ve kafirlerden olmuşlardır. Böyle kimseler için hiçbir uyarı fayda sağlamamaktadır.

b) Cühûd Küfrü

Kişinin Allah'ın varlığından ve birliğinden kalben emin olmasına karşın iman etmeye yanaşmaması ve iman etmeyi kendi iradesiyle reddetmesidir. Bu küfür sahipleri, Allah'ın gönderdiği iman esaslarının hak olduğunu bilmektedir. Ancak buna karşın Allah'a ve Resulüne savaş açmayı tercih edip inkarı seçmişlerdir. Şeytan bu küfür türünün önde gelen örneklerindedir. Kitap ve nebi beklemelerine karşın iman etmeye yanaşmayan Ehli Kitap da cühûd küfrü işleyen kimselere örnek olarak gösterilebilir. Allah Teala Kur'an'da onlar için “Kendilerine ellerindeki (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu

inkar ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı getirecek Peygamber ile) inkarcılara (Arap müşriklere) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkar ettiler. Allah'ın laneti inkarcıların üzerine olsun (Bakara 2/89).”

Kur'an'a göre bu kimseler kendi kutsal kitaplarındaki ilkelerden hareketle kendi peygamberlerinden sonra gelecek yeni bir peygamberi zaten beklemekteydiler. Ancak Hz. Peygamber İslam dini ile gelince onu beklemelerine ve nübüvvetinin hak olduğunu bilmelerine karşın inkar etme yoluna giriştiler. Zemahşerî onların nübüvveti; aşırılığa kaçmalarından, azgınlıklarından, haset ve kıskançlıklarından dolayı inkar ettiklerini belirtmektedir (Zemahşerî, 2016, s. 442).

c) İnâd Küfrü

Kişinin iman hakikatlerini kalben bilmesine ve bu iman unsurlarını zaman zaman dil ile ikrar etmesine karşın çeşitli sebeplerden ötürü iman etmeyip küfür içerisinde bulunmasıdır. Bu sebepler kıskançlık, şan, şöhret veya kavmiyetçilik cinsinden sebeplerdir. İnâd küfrüne bir örnek olarak Hz. Peygamberin amcası Ebû Tâlib bin Abdülmuttalib verilebilir (Kılavuz, 2016, s. 74). Ebû Tâlib, Hz. Peygamberin getirdiklerinin hakikatini bilip onu desteklemişse bile müşrik kadınların arkasından konuşmalarından çekindiği için iman etmemiştir.

d) Nifak Küfrü

Kişinin iman hususlarını kalben tasdik etmemesine rağmen diliyle inancını ifade edip ikrar etmesidir. Münafıkların durumu böyledir. Bu kişilere dünyevi hususlarda mümin hükümleri uygulanırsa da ahirette kafir hükmünde muameleye tabi tutulacaklardır. Kur'an'da onlar hakkında şöyle buyurulmaktadır: “İman edenlerle karşılaştıkları zaman ‘İnadık’ derler fakat şeytanları ile (münafık dostları) yalnız kaldıkları zaman ‘Şüphesiz biz sizinle beraberiz, biz onlarla ancak alay ediyoruz’ derler (Bakara 2/14).”

Küfür çeşitlerine yapılan bir başka tasnif ise hüküm itibari ile yapılan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya göre büyük küfür ve küçük küfür olmak üzere iki çeşit küfür bulunmaktadır. Küfrün büyük ve küçük küfür şeklinde ayrılmasının temel dayanağı ise Buhârî (ö. 256/870)'de yer alan cehennemdeki kadınlarla alakalı şu hadistir:

“Cehennem bana gösterildi. Orada bulunanların çoğunluğunu küfür eden (inkar eden) kadınların teşkil ettiğini gördüm. Bunun üzerine ‘Allah’ı inkar eden kadınlar mı?’ denildi. Resulullah cevaben ‘Kocalarını ve kocalarının yaptığı iyilikleri inkâr eden kadınlar. Eğer sen hayat boyunca birine iyilikte bulunsan, hoşuna gitmeyen bir davranışını görünce ‘Asla senden bir iyilik görmedim’ der (Müslim, Küsuf, 3).” Bu hadise göre kadının, kocasının iyiliklerini görmezden gelip ona nankörlük etmesi küfür kavramı ile ifade edilmiştir. Dini literatürde küfür kavramı ile Allah'ın inkarı kastedilmesine karşın hadiste belirtilen küfrün Allah'ı inkar cinsinden bir küfür olmadığı ortadadır. O halde Allah'ı ve gönderdiği vahyi inkar büyük küfür, nimetlere nankörlük küçük küfür olarak ifade edilmiştir.

Büyük küfür Hz. Muhammed'in getirdiği ve zarûrât-ı dîniyyeden olan bir meselenin tamamını ya da bir kısmını inkar etme sonucu girilen küfürdür. Küçük küfür ise Allah'ın emir ve yasaklarına uyulmayarak işlenen her türlü kötülüğü kapsamaktadır (el-Karadâvî, 2019, s. 53).

Büyük küfür imanın zıddıdır ve kişiyi iman dairesinden çıkartır. Ancak küçük küfür şükrün zıddıdır ve kişiyi dinden çıkarmaz. Masiyet ve günahların hepsi küçük küfürlerden olarak değerlendirilmektedir. İslam alimleri küçük küfrü bu ismin yanı sıra küfrün altındaki küfür ve nimete nankörlük küfrü olarak da nitelendirmişlerdir (er-Ruhaylî, 2013, s. 78-79).

2.2.4. Küfür ile İlgili Yakın Anlamlı Kavramlar

Küfür lafzıyla yakın anlamlı bazı kavramlar mevcuttur. Bu kavramlar neticede küfürle oldukça ilişkili olsa da bazı yönleriyle ondan ayrılmaktadır.

a) Şirk

Sözlükte şirk “ortak olmak, ortak koşmak ve ortaklık” gibi anlamlara gelir. Şirk koşan müşrik, şirk koşulan ise şerik olarak adlandırılır (Lisanu'l Arab). İstılahta ise şirk, Allah'ın ilahlığına, sıfatlarına ve fiillerine eş ve ortak kabul etmektir (Kılavuz, 2016, s. 75).

Küfür ve şirk, aralarında yakın anlam bulunan terimlerdenidir. Bunlardan küfür, Allah'ı inkarı gerektiren söz ve fiillerin her türlü için kullanılırken şirk, bu söz ve fiillerin yalnızca Allah'a ortaklık izafe edildiği durumlar için kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında küfür, şirki de kapsayan daha bütüncül bir kavramdır.

El-Fasl'da geçtiği üzere İslam alimleri bu iki kavramın karşılaştırılması hususunda farklı görüş ve açıklamalar yapmışlardır. Bir grup alimler bu iki kavramın birbirinden farklı anlamlar içerdiğini ve her şirkin küfür olup her küfrün şirk olmadığını dile getirmişlerdir. Bu görüş daha çok Ebû Hanîfe'ye atfedilmiştir. Ona göre Hristiyan ve Yahudîler müşrik değil kafir olarak isimlendirilmelidir. Çünkü onlar Allah'a başka ilahlar ortak koşmamış, O'nu ancak inkar etmek suretiyle küfre düşmüşlerdir. İmam Şafî'ye göre ise bu din mensupları da müşrik olarak değerlendirilmelidir. Çünkü ona göre şirk ve küfür birbirinden farklı kavramlar değildir. Her müşrik kafir ve her kafir de müşriktir (İbn Hazm, 2017, s. 824).

İsfahânî'ye göre şirk, büyük şirk ve küçük şirk olmak üzere iki çeşittir. Büyük şirk, kulun Allah'ın ortağı olduğunu kabul etmesidir. Kur'an "Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz (Nisa 4/48)." ayetiyle şirkin bu özelliğine dikkat çekmiştir. Küçük şirk ise kulun bazı işlerinde Allah'ın yanı sıra başkalarının da ilgi ve beğenisini merkeze alarak hareket etmesidir. Bu özellik kulun kendisinde gösteriş ve nifak sebebiyle ortaya çıkar. Kur'an "Allah onlara salih (bir çocuk) verince kendilerine verdiği şey konusunda ona ortak koştu. Allah onların koştuğu ortaklardan münezzehtir (Araf 7/190)." ve "Onların çoğu Allah'a ortak koşmadan inanmazlar (Yusuf 12/106)." ayetleriyle buna dikkat çekmiştir (el-İsfahânî, 2010, s. 548-549).

Allah'a şirk koşmak günahların en büyüğüdür (İbn Hazm, 2017, s. 56). Nisa 48. ayette şirk dışındaki günahların Allah'ın dilediği kimseler için bağışlanabileceği, ancak şirkin affının asla olmayacağı belirtilmiştir. Şirk ile Allah'a çok büyük bir iftira atılmak suretiyle Ona karşı zulüm işlenmektedir. Ölmeden iman etmemeleri durumunda onların yerinin ateş olacağı bildirilmektedir. (Maide 5/72)

b) İrtidat

İrtidat kelimesi sözlükte "dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek" anlamlarındaki redd kökünden türemiştir. Terim olarak ise Müslüman bir kimsenin kendi iradesi sonucu İslam dininden çıkmasını ifade etmektedir. İrtidat eden erkek mürted, irtidat eden kadın ise mürtedde olarak isimlendirilir (İnce, Ridde md.).

İrtidat ve küfür arasında yakın bir ilişki söz konusu olsa da bu iki kavram arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. İrtidat, Müslüman olup İslam'ın hak olduğu görüldükten

sonra küfre sapılmasına denir. Kafir başından beri küfür vasfına sahipken mürted iman ettikten sonra küfre girmiştir. Bu açıdan iki kavram arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Kur'an'da mürtedler hakkında "...Sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse, öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır (Bakara 2/217)." buyrulur onları yaptıkları amellerin boşa gittiği ve ahirette de sonlarının cehennem olacağı vurgulanmaktadır.

Mürtedin irtidat ettikten sonra tekrar İslam'a girmesi halinde amellerinin keyfiyeti, İslam alimleri tarafından tartışılarak bu konuda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Eş'arilere göre mürted yeniden iman edip İslam'a dönerse amelleri de aynı şekilde geri döner. Mâtüridîler ise mürtedin yeniden iman edip İslam'a dönmesi halinde amellerinin geri gelmeyeceği kanaatini taşımaktadırlar.

c) Fısk

Fısk sözlükte "belli bir sınırdan dışarı çıkmak, taze hurma kabuğunu yarmak" gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise "dini hükümlere bağlanıp onları ikrar ettikten sonra onların tümünü veya birkaçını ihlal eden kimse" için kullanılmıştır. Fısk kavramı kafirlere özgü kullanıldığı takdirde bu kullanımdan kafirlerin akla ve fitrata uygun hareket etmedikleri sonucuna ulaşılmaktadır (el-İsfahânî, 2010, s. 796).

Kur'an'da fısk kavramına farklı manalar yüklendiği görülmektedir. Örneğin fısk kavramı, "Hiç mümin, fasık gibi olur mu (Secde 32/18)?" ayetinde iman karşısında kullanıldığı için küfür anlamına gelmektedir. "Artık bizimle o yoldan çıkmışların arasını ayır dedi. (Maide 5/25)." ayetinde ise fıskın masiyet anlamı ön plana çıkarılmaktadır. "Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın (Hucurat 49/6)." ayetinde ise fısk, yalanı ifade eden bir kullanımla kendisini göstermektedir.

Mu'tezile, fasık olan kimsenin durumunu el-menzile beyne'l-menziileten ilkesi çerçevesinde açıklamıştır. Buna göre fısk sahibi bir kimse iman ve küfür arasında bir yerdedir. Bu kimse tevbe etmeden ölmesi halinde cehennemlik olur. Haricîler böyle bir kimseyi küfürle itham ederken Mürcie, fısk sahibi kimseyi müminlerden saymıştır. Hasan-ı

Basrî(ö. 11/728)'ye göre ise fâsık bir kimse mümin veya kafir olarak değil, münafık olarak değerlendirilmelidir (Abdulcabbar, 2013, s. 223-224).

d) Nifak

Nifak kişinin Müslümanmış gibi hareket etmesine karşın Allah'ı, resulünü ve onun getirdiği vahyi yalanlamasıdır. Böyle bir kimsenin İslam'a girmesi ve çıkması bir olmaktadır (Düzgün, 2014, s. 44). Nifak sahibi kimselere ise münafık adı verilmektedir.

Kur'an'da “İnsanlardan inanmadıkları halde ‘Allah'a ve ahiret gününe inandık’ diyenler de vardır (Bakara 2/8).” ayetiyle münafıkların esasen inanmadıkları halde müminlerdenmiş gibi davranıp Müslümanların arasına karıştıklarından söz edilmektedir.

Mâtürîdî münafık bir kimsenin durumunu, kendisinden faydalanmak için ateş yakan kişinin durumuna benzetmektedir. Allah böyle bir kimsenin görme duyusunu elinden alarak ona hem ateşin aydınlığından faydalanma imkanı vermemiş hem de kendisini ateşe yaklaştırarak onu korku ve endişe içerisinde bırakmıştır. Mâtürîdî'ye göre münafıkların durumu da böyledir. Onlar müminlerin aydınlığından fayda bulamadıkları gibi kafirlere yaklaşmakla korku ve endişe içerisine düşmüşlerdir (el-Mâtürîdî, 2015, s. 73-74).

Yine buna benzer bir husus da Kâdî Abdülcebâr tarafından şöyle zikredilmiştir: “Bu münafıklar Resulullah hakkındaki bilgileri öğrenmek ve onun Müslümanlarla ve başkalarıyla ilişkilerine vakıf olmak istedikleri zaman Müslümanların arasına karıştılar ve zahiren Müslüman göründüler. Sonra bu bilgileri münafık ve Yahudi kardeşlerine aktarıyor ve birlikte çözüm arıyorlardı (Abdulcabbâr, 2017, s. 910).”

Mâtürîdîlere göre münafık bir kimse uhrevi hükümlere bağlı olarak kafir olsa da dünyevi hükümlerde Müslüman muamelesi görmelidir. Buna göre küfrünü gizleyen münafık bir Müslüman gibi mirastan pay alabilir, Müslüman bir kadınla evlenebilir ve kendisinin cenaze namazı kılınabilir. Böyle bir kimsenin küfrünü gizlemesi onun Müslüman kabul edilmesine engel olmamaktadır. Aynı zamanda toplumsal konularda kendisine Müslüman hükmü uygulanmakta ve küfrünü gizlemesi kapsamında hüküm verilmemektedir. Mâtürîdîlerin dışında diğer bir Ehli Sünnet mezhebi olan Eş'arîlere göre ise münafıklar imanlarını dilleri ile ikrar etseler de kalpleri ile tasdik etmemişlerdir.

Bundan dolayı münafıklar esasen kafir olmuşlardır. Ancak buna rağmen onlar dil açısından mümin kabul edilmişlerdir (Kılavuz, 2016, s. 84).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEKFİR : MAHİYETİ, SEBEPLERİ, GEREKÇESİ, ZARARLARI

Bu bölümde tekfir kavramı mahiyeti itibariyle incelenecek olup tekfir etmenin sebepleri ve gerekçeleri üzerinde durulacaktır. Bunun yanı sıra tekfirde aşırılığın yol açtığı birtakım zararlardan bahsedilerek genel çerçevede tekfir konusu işlenecektir.

3.1. Tekfirin Mahiyeti

Tekfir sözlükte bir şeyi örtmek, kapatmak, saklamak gibi anlamlara gelir (el-İsfahânî, 2010, s. 923). Terim olarak ise tekfir, iman etmiş bir kimsenin kendisiyle aynı dine inanan başka bir kimseyi fiil veya söylemlerinden dolayı küfürle itham etmesidir (Esen, 2011, s. 98).

Tekfir kelimesi Kur'an'da doğrudan "tekfir" şeklinde yer almamaktadır. Bununla beraber Kur'an, tekfirle benzer anlama gelen bir ifadeye yer vermiştir. Örneğin, "Bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü söylediler ve (sözde) Müslüman olduktan sonra inkar ettiler. Ayrıca başaramadıkları şeye (peygamberi öldürmeye) yeltendiler. Sırf Allah ve Resülü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar (Tevbe 9/74)." ayetinde tekfir, dininden dönenlerin küfre girdiği ve küfür kelimesini dile getirenlerin inkarcılardan olduğu şeklinde bir ifadeyle kendisine yer bulmuştur. Kur'an, ayette belirtilen kimselerin Müslüman olduktan sonra küfre girdiğini ve Kur'an'da açıkça zikredilmeyen bir küfür kelimesi dillendirdiklerini ifade etmektedir. Bu kimseler küfür kelimesini dillendirdiklerinden dolayı dinden çıkmışlardır. Ayetteki ifadelerde Müslüman olduktan sonra küfür sözü söyleyip kafir olanların varlığından bahsedilmesi ancak küfür sözünün ne olduğu hakkında bilgi verilmemesi tekfir ile alakalı Kur'an'da yer alan anlatımlar arasında dikkat çekici bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kimseler bir şey söylemediklerine dair yemin etmişler ancak bu yeminlerine rağmen küfür sözü söyleyip küfre düşmüşlerdir.

Meşhur müfessir Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *Keşşâf* adlı eserinde, ayette bahsi geçen yeminleşmenin Cülâs b. Süveyd ve Âmir b. Kays arasında geçtiği rivayet edilir. Buna göre Hz. Peygamber'e Tebuk Seferi esnasında ayetler nazil olmuş, nazil olan bu ayetlerle savaştan geri kalanlar kınanmıştır. Bunun üzerine Cülâs b. Süveyd ve Âmir b. Kays arasında seferden geriye kalanlar hususunda yeminleşmeye kadar giden bir tartışma başlamıştır. Nazil olan ayet, Zemahşerî'ye göre yaşanan bu tartışmayla alakalıdır (Zemahşerî, 2017, s. 136). Elmalılı Hamdi Yazır'a göre ise küfür sözünü söyleyen kimselerin Müslüman olduktan sonra inkarcı olmalarıyla kastedilen şey, bu kimselerin İslam'a girdikten sonra içlerindeki küfrü ortaya koymalarıdır (Yazır, 1992, s. 384).

Kuranın tekfir benzeri kullanımlarına bir başka örnek ise “O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara ‘İmanınızdan sonra inkar ettiniz, öyle mi? Öyleyse inkar etmenize karşılık azabı tadın’ denir (Âli İmran 3/106).” ayetidir. Bu ayette doğrudan tekfirden bahsedilmemiştir ancak iman ettikten sonra inkara sapmak tabiriyle tekfir benzeri bir kullanım söz konusu olmuştur. Ayette imanlarından sonra küfre düşenlerin sonunun azabı tatmak olduğu da bildirilmiştir.

Konuyla alakalı diğer bir ayet de şudur: “Boşuna özür dilemeyin. Çünkü siz (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden (tövbe eden) bir zümreyi affetsek bile suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle diğer bir zümreye azap edeceğiz (Tevbe 9/66).” Ayet, doğrudan tekfir kelimesi içermese de tekfire benzer kullanımından ötürü konuya ilişkin değinilmesi gereken ayetlerden biridir. Ayette yer alan “iman ettikten sonra küfrünü açığa vurmak” ifadesi, Müslüman bir kimsenin iman etmesinden sonra küfre girmesini konu etmektedir. Bir kimsenin Müslüman olduktan sonra küfrünü açığa vurması ise tekfir konusuyla ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Görüldüğü üzere Kur'an'da tekfir, kavram olarak geçmemekle beraber bu kavrama yakın anlatımlar kullanılmıştır. Tekfirle alakalı Kur'an'ın bu kullanımına benzer ifadeler hadislerde de mevcuttur. Söz konusu hadislerde tekfir kavramının kullanımı ayetlerle benzerlik arz etmektedir. Buna göre tekfir kavramsal olarak doğrudan hadislerde yer almamakta ancak bir Müslümanın küfürle ithamının ağır sorumluluğuna dikkat çekilen hadislerde tekfirin benzer anlamlı bir kullanımı görülmektedir.

Tekfir konusunda yukarıda bahsi geçen kullanıma örnek olarak aktarılan önemli hadislerden biri, Müslüman kimseyi kafir olmakla itham eden kimseye küfür ithamının geri döneceğinin bildirildiği şu hadistir: “Kim Müslüman kardeşine kafir derse, muhakkak ki o kelime ikisinden birine döner. Kendisine kafir denilen adam, gerçekten kafir ise söz onadır. Eğer kafir değilse küfür, söyleyenin üzerine döner (Buhârî, Edeb, 73).” Bu hadise göre Müslüman bir kimseyi küfür ile itham etmenin sonucunda bu ithamın, kişinin kendisine döneceği anlaşılmaktadır. Ayrıca şu hususu da belirtmemiz gerekir. Müslüman olsun kafir olsun, herhangi bir kimseye yapılan küfür ithamının, ithamı yapan kişiye hiçbir faydası bulunmamaktadır. Bilakis eğer karşıdaki Müslüman ise bu itham ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki kafir, herhangi bir kimsenin onu tekfir etmesinden ayrı olarak küfür içindeyse, zaten kafir olan bir kimseyi söz veya fiillerinden hareketle tekfir etmek anlamsız bir çaba olacaktır. İman ettiğini dile getiren bir kimseyi ise söz veya fiillerinden ötürü tekfir etmek, tekfir edilen kimsenin Müslüman olma ihtimaline karşın risk taşımaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde tekfirin faydadan çok zararının olduğu söylenebilir.

Yukarıda zikredilen hadisin yanı sıra Hz. Peygamber’in tekfire yaklaşımının ele alındığı bazı rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birisi de Hz. Peygamber’in, Mekke'nin fethi için yapılan hazırlıkları öğrenip gizlice akrabalarına bildirirken yakalanan Hâtıb b. Ebî Beltea'ya karşı tutumunun bildirildiği rivayettir. Hâtıb'ın bu girişimi fark edilince Hz. Ömer onun münafıklığına hükmederek boynunu vurmak istemiş ancak Hz. Peygamber öncelikle Hâtıb'a bunu neden yaptığını sormuştur. O da bunu Mekke'deki akrabalarını korumak için yaptığını söyleyince Resulullah, Hâtıb'ın hareketini yalnızca hata olarak değerlendirmiş ve onu affetmiştir. Hz. Peygamber bu olay sonucunda Hâtıb'ın mürted veya münafık olduğuna dair herhangi bir hüküm vermemiştir (Ebû Dâvûd, Cihâd). Hz. Peygamberin bu örnek tutumunda da görüldüğü üzere tekfir, Allah Rasulü tarafından öncelikli olarak başvuru olan bir yol olmamıştır. O, meseleleri hoşgörü ve merhamet ile değerlendirme yolunu tercih etmiştir. Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı, “Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için güzel bir örnek vardır (Ahzâb 33/21)” ayeti gereğince bizler için büyük bir örneklik taşımaktadır. İnsanları Allah'ın dininden dışarı çıkarma çabası hem Kur'an'da hem de Hz. Peygamber'in uygulamalarında benimsenen bir metot olarak görülmemektedir.

Hz. Peygamber'in tekfir konusundaki örnek yaklaşımı, Onun insanlar arasındaki ilişkilerinde de kendisini gösterir. Hz. Peygamber'in bu benimsemiş olduğu hoşgörüye dayalı ve birleştirici yaklaşım, tebliğinin insanlar arasında kabul görmesini sağlamıştır. Allah Resulü insanları Allah'ın dinine kazandırmak istemiş, onların hidayet yoluna girebilmeleri için çaba göstermiştir. Bu doğrultuda etrafında münafıkların var olduğunu bilmesine karşın onlara dahi tekfirci bir üslupla yaklaşmamış, daima pozitif bir yaklaşım ortaya koymuştur. Kendisine tabi olanlardan hiç kimseyi söz veya fiillerinden dolayı küfürle itham etmemiş, onları din dairesinin dışına sevk etmemiştir. Hatta küfrü açıkça sabit olan kafirleri dahi dışlamamış ve onları Allah'ın dinine kazandırmak istemiştir. Fetih gününde bütün güç kendisinde bulunmasına karşın Hz. Peygamber orada kan dökmemiş, şefkat ve merhamete dayalı bir tebliğ anlayışı yerleştirmiştir. Taif'te oranın sakinleri tarafından taşlandığında bile onlar için intikamı değil merhameti tercih etmiştir. Kafir olsun mümin olsun münafık olsun, Allah Resulünün tebliğ metodu her zaman için karşısındakine rahmet nazarıyla yaklaşp onu kazanmak olmuştur. “Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır (Ahzâb 33/21).” ayetinde bu örneğin anlattığı şeylerden biri de tekfirle insanları dışlamanın değil rahmet ve merhamet ile kazanmanın esas olduğudur.

Hz. Peygamber'in tekfir konusundaki örneği böyleyken sonraki dönemlerde İslam dünyasında fitneler ortaya çıkmış ve Müslümanlar birbirlerini tekfir ederek susturma yoluna girişmişlerdir. Bu duruma bir örnek olarak Hâricîler verilebilir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra zuhur eden imamet meselesi esnasında Hz. Ali ve Muaviye tarafları ilk kez karşı karşıya geldi. Bu karşılaşmada Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılmasını talep ederken bu kaos ortamında “Osman'ı hepimiz öldürdük” diyen isyancılarla başa çıkmak Hz. Ali açısından kolay olmayacaktı (Payda, 2016, s. 359). Akabinde Cemel ve Siffin Savaşlarının yaşanmasıyla iç karışıklıklar zirveyi yaşamış, Müslümanlarla Müslümanların savaşması tarihi ve itikadi alanda derin yaralar açmıştı. Siffin'de Muaviye taraftarlarının kılıçlarına Kur'an yaprakları takması ile başlayıp hakemle sonuçlanan savaş hilesi, karşımıza ilk defa Hâricîleri çıkarmış; onların hakemi kabul eden herkesi tekfir etmesiyle tekfir, siyasi arenada ilk kez kendisini göstermiştir. Hatta ilerleyen dönemlerde Hâricîler; başka din mensubu kimselere gösterdikleri hoşgörüyü kendi din mensuplarına göstermeyerek kendilerine muhalif olan fırkaları tekfir etmiş, hatta bununla beraber kendilerine muhalif olan kimselerin ailelerini dahi küfürle itham edebilmiştir.

Bununla beraber Hâricîler kendilerine muhalif olan bu kimselerin çocuklarını babalarına nispet ederek onların babalarıyla birlikte cehennemlik olduğunu bile söyleyebilmişlerdir (Esen, 2011, s. 103). Hâricîlerin tekfirden kaçtığı bu aşırılık *Makâlât*'ta şöyle zikredilmiştir: “(Haricilerden) ikinci sınıf şöyle demiştir: ‘Allah'ın bir suçları olmadan müşriklerin çocuklarına elem vermesi caizdir (Eş'arî, 2019, s. 196).”

3.2. Tekfir Etmenin Nedenleri

Hz. Peygamberin, Müslümanları tekfirin tehlikesine ve sorumluluğuna karşı dikkat çekmesine rağmen Müslümanların birbirlerini tekfir etmelerinin muhtelif sebepleri bulunmaktadır. Aşağıda bu sebepler ele alınacaktır.

a) Cehalet

Müslümanların, iman ettiğini dile getiren herhangi bir kimseyi tekfir etmesinin en önemli sebeplerinden birisi cehalettir. Burada cehalet daha çok Hz. Peygamber'in uyarı ve tavsiyelerinden gafil olmak, tekfirin risk ve tehlikelerinin boyutunu kavrayamamak veya tekfirden gereğinden fazla mana yükleyerek bu hususta aşırılığa kaçmak anlamındadır. Örneğin İslami ilimlerde yetkinlik kazanamamış, belli bir birikim seviyesine ulaşamamış kimselerin tekfirleri cehalet nedeniyle tekfir kapsamında değerlendirilebilir (Kılavuz, 2016, s. 252). Bu kapsamda Gazzâlî, *Faysalü't-Tefrika* adlı eserinde cehaletin tekfirleşmeye neden olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Tekfir eden kimsenin, anlattığımız bu hususları (tekfirin şartlarını) bilmesi icab ettiği anlaşılınca -ki bu hususların her birini derinlemesine bilmek herkesin karı değildir- Eş'arî ve benzeri alimlere muhalif olan kimseleri gelişigüzel tekfir edenlerin cahil ve düşünmeden konuşan kimseler oldukları ortaya çıkmış olur. Fıkıhtan başka bir şey bilmeyen kimseler bu gibi çok önemli konularda nasıl söz sahibi olurlar? Bu bilgilere fikhın hangi bölümünde rastlanır? Fıkıhtan başka ilim sermayesi olmayan bir fakihin onu bunu tekfir ve dalaletle nispet etmekle uğraştığını görürseniz ondan yüz çeviriniz. Aklınızı ve fikrinizi onunla meşgul etmeyiniz. Zira bilgi ile ona buna meydan okumak insan tabiatında mevcuttur. Kendini alim sanan cahiller bundan kendilerini alamazlar. Halk arasında ihtilafın çok olmasının sebebi de budur. Alim geçinen cahiller ortadan çekilselerdi halk arasında ihtilaf azalırdı (Gazzâlî, 2019, s. 55).”

Gazzali'nin bu sözlerinden anlaşıldığı üzere ilimlere derinlemesine vakıf olmayıp yalnızca yüzeysel ölçüde haiz olmak tekfirleşmeye neden olmuştur. Tekfirleşme ise halk

üzerindeki ihtilafı artırarak toplumun din algısını zedelemiştir. Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki, mesnetsiz, bilgisiz, ilmi verilere dayanmadan yapılan tekfirleşme, aslında din algısını bozmak suretiyle toplumun dinamiklerini önemli ölçüde etkilemiş ve onun olumsuz etkileri bireye değil topluma mal olmuştur. Görüldüğü üzere cehaletin yol açtığı bu tekfirleşmeler fayda yerine zarar getirmiştir. Bu tekfirleşmeler toplumun birlik ve beraberliğini bozmuş ve insanların dine bağlılığını olumsuz etkilemiştir. Belki de sevap umularak ve çoğu zaman Allah'ın dinini savunmak kaygısı ile yapılan tekfir, Allah'ın dinine zarar verme ihtimalini taşımaktadır. Ayrıca cehalet sebebiyle gerçekleştirilen tekfir, İslam tarihinde pek çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla insanların imani durumunu, imanın ve küfrün kimde bulunduğunu en iyi bilen Allah'a bırakmak en ihtiyatlı yol olarak gözükmektedir (al-Husseini, 2016, s. 564).

b) Mezhepsel Taassup

Tekfir sebeplerinden bir diğeri de mezhepsel veya düşünsel taassuptur. Bu taassup genelde fikri bağlamda aksi bir düşünceye hoşgörüsüzlük ve kendi doğrularından başka doğru kabul etmeme şekillerinde kendini gösterir. Cehaletle birleştiğinde ise kendilerinden farklı görüş bildiren kimseleri cemiyetten dışlamak, küfre nispet etmek, kendi düşüncelerini tek doğru düşünceymişçesine başkalarına dayatmak gibi sonuçlar doğurabilmektedir.

Taassup İslam mezhepler tarihi açısından değerlendirildiğinde ise bir kimsenin kendi fırka, mezhep, grup kısacası içinde bulunduğu yapıyı mutlak doğru kabul etmesi, hakikatin yalnızca kendi görüşü olduğu fikrinde ısrar etmesi ve bütün bunlardan mutlak surette emin olmasıdır (Rençber, 2017, s. 79).

Eş'ari de *Makâlâtü'l-İslamiyyîn* adlı eserinde mezhepsel taassubun ötekileştirici, dışlayıcı ve hakikati tahrif edici boyutu şöyle dikkat çekmiştir: “İmdi, dinleri bilmek ve onları birbirinden ayırmak isteyen kimsenin mezhepleri ve fırkaların görüşlerini (makâlâtı) bilmesi gerekir. Fırkalar hakkında bilgi veren, mezhepler (nihâl) ve dinler (diyânât) hakkında eser veren insanlardan bazılarının, verdikleri bilgilerde eksiklik yaptıklarını, muhaliflerinin görüşünü anlatırken karıştırdıklarını; bazılarının ise muhalifini kötölemek amacıyla anlatımda yalana başvurduğunu; bir kısmının birbiriyle ihtilaf edenlerin ihtilafına dair rivayet ettiklerini derinlemesine araştırmadıklarını; bazılarının da muhaliflerinin

sözlerine, delilin ilzam edeceğini zannettikleri şeyler eklediklerini gördüm. Halbuki bu, ilim sahiplerinin ve doğru ile yanlış ayırt eden zeki kimselerin yöntemi değildir. Bu gördüğüm hususlar beni, benden açıklamasını istediğin fırkaları açıklamaya, bunu kısa tutmaya ve uzatıp çoğaltmamaya sevk etti. Şimdi Allah'ın yardım ve kuvvetiyle bunları açıklamaya başlıyorum. İnsanlar, Hz. Peygamber'den (sav) sonra birçok hususta ihtilaf ettiler, bu hususlarda birbirlerini sapıklıkla suçladılar ve birbirlerinden uzaklaştılar. Böylece onlar, İslam'ın kendilerini birleştirmedığı ve içine almadığı birbirine zıt fırkalar ve dağınık gruplar haline geldiler (Eş'arî, 2019, s. 32-33).”

Görüldüğü üzere mezhepsel taassup İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinden itibaren karşımıza çıkmakta, Müslümanlar görüş ayrılıklarından dolayı birbirlerini sapıklıkla suçlayıp onlardan uzaklaşmaktadır. Aynı dine mensup olan ve dinin nazarında birbirlerinin kardeşi hükmünde bulunan insanlar çeşit çeşit fırka ve topluluklara ayrılmış ve bu fırka ve topluluklar da yalnızca kendi düşünce tasavvurunu yüceltmış, bunun üzerine de ötekileştirmeye ve gruplaştırmaya dayalı bir zihniyet peydah olmuştur.

Ancak Hz. Peygamber'in tavır ve yaşantısında ortaya çıkan durum böyle değildir. Hz. Peygamber döneminde müminler birlik ve beraberlik içerisinde yaşamışlardır. Bunun bir sonucu olarak kendi içlerinde birbirlerine düşmanlık oluşturacak bir gruplaşma içerisine girmemişlerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminde insanlar hiçbir zaman görüş ve düşüncelerine bağlı olarak aralarında düşmanlık oluşacak cinsten gruplaşmamışlardır. Müslümanlar arasında birçok farklı grup henüz ortaya çıkmadığı için Hz. Peygamber dönemi İslam toplumu iman edenler ve iman etmeyenlerden kurulu bir toplumdur. Nitekim o dönem Müslümanlar tarafından iman etmeyenlere dahi negatif bir ötekileştirme uygulanmamıştır. Hal böyle iken bir Müslümanın aynı din mensubu olan kardeşine karşı taassupla kin besleyip onu düşüncelerinden dolayı ötekileştirmesi Hz. Peygamber'in tavır ve yaşantısıyla örtüşmemektedir.

Müslümanlar arasında oluşan bu taassup onların birbirlerini tekfir etmelerine de yol açmıştır. Gazzâlî mezhepsel taassubun tekfirle irtibatı noktasında şu açıklamayı yapmıştır: “Eğer muhatabın küfrün tarifinin ‘Eş‘arî, Mu‘tezile ve Hanbelî gibi muayyen bir mezhebe muhalefet etmemektir’ şeklinde olduğunu iddia ederse o zaman bu kimsenin ahmak ve budala bir insan olduğunu bil. Zira taklit bu adamı bağlamıştır. (Gazzâlî, 2019, s. 23).”

Benzer bir açıklama da İbn Hazm tarafından yapılmıştır. İbn Hazm, her mezhebin kendi doğruları uğrunda savaşıarak diğer fırka mensuplarını alt etme çabası içine girdiğini, bazı mezheplerin kendilerine mensup olmayanların kanlarını helal görüp onları tekfir ettiklerini şöyle ifade etmiştir: “Eğer söz konusu kişi (kendi görüşünü desteklemek için deliller getiren kelamcı) bir Müslüman ise, ya kendi dinine mensup olan diğer insanların kanını helal kabul eden bir Hâricîdir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarını tekfir eden bir Mu'tezilîdir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarını dost edinmeyen bir Şîîdir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarından hoşnut olmayan bir Mürcîîdir; ya da kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarından nefret eden bir Sünnîdir. Bu konuda avamdan olan cahil ve mukallit bir kimse ile zannınca istidlal eden bir mütekellim eşittir. Burada isimlerini açıkladığımız fırkaların kelamcılarında her biri, aldığı ve terk ettiği her bir şeyi açık bir delil ile aldığını ya da terk ettiğini iddia eder. Sonra fetvalara varıncaya kadar aynısını görürüz. Söz konusu kişi bir Hanefî ise, Hanefîliği uğrunda mücadele eder; eğer bir Mâlikî ise Mâlikîliği uğrunda savaşır; eğer bir Şâfîî ise Şâfîîliği uğrunda mücadele eder; eğer bir Hanbelî ise Hanbelîliği uğrunda vuruşur; eğer bir Zâhirî ise Zâhirîliği uğrunda muharebe eder. Eğer mütereddît bir kimse ise istidlal eder. İşte burada onlardan iki kişi (arasında), -nadir birkaç husus hariç- yüz meselede ittifak edemeyecek kadar çekişme ve mücadele vuku bulmuştur. Açıkladığımız kimselerden her biri, diğerini hatalı bulur ve onların tamamı hakikati bulduklarını iddia ederler (İbn Hazm, 2017, s. 982).”

Bir kimsenin taklitçi bir din anlayışı geliştirmesi, iman esaslarını yalnızca benimsediği görüşlerden ibaret görmesi, kendi düşüncelerine muhalif kimseleri sırf bu sebepten tekfir edip ötekileştirmesi Allah'ın emirlerine ve Hz. Peygamber'in örneğine aykırıdır (Kılavuz, 2016, s. 253-254). Bu anlamda kişinin tekfirden ve onun yıkıcı etkilerinden emin olabilmesi için taassuptan uzak durması gerekmektedir.

c) Tekfirin Tehlikesinin Kavranamaması

Tekfirin tehlikesinin yeterince kavranamamış olması da tekfirleşmenin diğer bir sebebidir. Cehaletle aralarında yakın bir ilişki bulunsa da bazı yönleriyle ondan ayrılmıştır. Tekfirin ucuz ve basit bir mekanizmaya dönüştürülmesi ile genelde kendisini gösterir. Bu bağlamda kendisine küfür nispet edilen kişinin söylemlerini veya fiillerini iyice araştırmaya gerek duymaksızın tekfir, kendisine kolayca ve sıklıkla başvuru bir tenkit

ve dışlama metodu haline getirilmiştir. Oysa ki tekfirin gerek dünyada gerekse ahirette sorumluluğu oldukça ağırdır. Bu noktada bir anlık heva hevesle, ani duygusal bir heyecanla veya sorumluluğunu hesap etmeksizin yapılan tekfirleşmeler onun tehlikeli boyutunun fark edilmeyip göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Tüm bunların haricinde tekfir, içerisinde bulunulan grup ve toplumda kabul görmek, bir statü elde edebilmek, grup içerisindeki rolünü pekiştirebilmek gibi sebeplerden ötürü kendisine başvurulmuş bir yöntem olsa da buna ileride değinilecektir.

3.3. Tekfirin Gerekçesi

Müslümanların bir kimseyi tekfir etmesinin en önemli gerekçesi onun iman unsurlarını aslında gerçekleştirmediği düşüncesidir. Yani Müslümanlar tarafından tekfir edilen bu kimsenin görünürde iman etmişse bile aslında iman etmediğinin tekfir ile ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Oysa ki kalplerin gizlediğini bilen yalnızca Allah'tır. Dolayısıyla insanların kalplerde gizlediği düşünülen küfrün ortaya çıkarılma çabası tehlikeli bir girişim değil midir? Bu girişim ve çaba gerçekten gerekli midir? Eğer gerekliyse bunu Müslümanlar arasından uygulaması gereken kişi veya kişiler kimdir? Bu görev dini savunma kaygısı taşıyan herkes için geçerli midir? Tekfir etmenin sınırı, yöntemi ve gerekçesi tam olarak belirli midir (Ödemiş, 2020, s. 104)?

Tekfire başvuran kimselerin yukarıda zikredilen bu sorulara Kur'an'ı referans alarak cevaplar verdiği söylenebilir. Ancak Kur'an'ın temel ilkeleri dışında birçok ayette detay verilmemesi ve içerisinde yer alan konuların genel olarak anlatılması ayetlerin Müslümanlar tarafından farklı yorumlanmasına ve bu soruların cevapları hakkında farklı düşüncelerin oluşmasına imkan tanımıştır. Tekfir de bu farklı yorumların inananlar tarafından itikadi birer ilkeye dönüştürülmesi neticesinde kendisine başvurulmuş bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzdendir ki aslında tekfirin dini ve itikadi bir yönü bulunmaktadır.

İslam'ın ilk dönemi Müslümanlar sayıca az ve zayıf durumdayken Cahiliyye Arap toplumu mümin ve kafir olmak üzere iki kutuptan oluşmaktaydı. Sonraları Müslümanlar güçlenip kafirler üzerine hakimiyet kurmaya başladıkları zaman onların arasında inanmamasına karşın inanmış gibi görünen kimseler ortaya çıkmaya başlamıştır. Münafıklar olarak bilinen bu grup özünde iman etmeyen kimseler oldukları için tekfirin

konu ve gerekçesi kendileri üzerinden inşa edilmiştir. Onların inanmış gibi görünüp aslında iman etmeyen kimseler olmaları Müslümanların tekfirin ilke ve gerekçelerini belirleme ihtiyacı hissetmelerine neden olmuştur. Buna göre iman etmiş gibi görünen kimselerin Müslümanlara vereceği zararlardan emin olunabilmesi için onların söz ve fiillerinden dolayı tekfir edilmeleri düşüncesi hasıl olmuştur. Oysa ki bu kimselerin yalandan da olsa iman ediyor görünmeleri tekfirin zorluğunu ortaya koymaktadır (Günel, 2021, s. 817).

Münafıkların, Müslümanlar arasında fitne ve fesat çıkartarak İslam toplumunun birlik ve bütünlüğünü bozduğu bilinmektedir. Ancak buna rağmen Hz. Peygamber'in münafıklara karşı tutumu dışlayıcı olmamıştır. Hz. Peygamber münafıkların iman boyutundaki durumlarını bilmelerine karşın onları ötekileştirmemiş, onların toplumda yer edinmelerine izin vermiş hatta cenaze namazlarını bile kılmıştır. Çünkü bunların yapılmaması durumunda Müslümanlar arasında ortaya çıkacak olan sorun, münafıkların verdiği zararlardan daha tehlikeli olacaktır. Münafıklar görünürde bile olsa iman ettikleri için, onların dışlanması ve ötekileştirilmesi Müslümanlar arasında doğru iman etmenin nasıl olması gerektiği hususunda bilinmezliklerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Çünkü görünürde iman eden bazı kimselerin iman etmeleri Müslüman olduklarını kanıtlamaya yetmemiş olacak ve bu da Müslümanlar arasında doğrudan iman konusunda fitneler başlamasına zemin hazırlayacaktır. Hz. Peygamber bunun farkında olduğu için bahsedilen sorunların önüne geçebilmek adına münafıkların verdiği zararlara çoğu zaman göz yummuş ve onlara bile olumlu bir yaklaşım ve tutum sergilemiştir (Büyükkara, 2016, s. 35).

Hz. Peygamber'in uygulamaları bu şekilde olmasına rağmen sonraki dönemlerde Müslümanlar, münafık oldukları ve aslında inkar ettikleri gerekçesiyle bu kimseleri tekfir etme cihetine gitmiştir. Halbuki tekfirin kendisi bile oldukça zor bir meseleyken görünürde de olsa iman eden kimsenin imanı hakkında hüküm vermek ve onu bu iman sahteliğinden ötürü tekfir etmek çok daha zor ve riskli olmaktadır. Müslümanların bu kimseler için takındığı tekfirci tutum tekfirden aşırılığa gidilmesine, tekfirden aşırılığa gidilmesi ise Müslümanların kendi aralarında kavga edip iç çekişmeler yaşamalarına sebep olmuştur.

3.4. Tekfirde Aşırılığın Zararları

Tekfir, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların birlik ve beraberliğine zarar vermiş ve aralarındaki kardeşliği zedelemiş bir davranıştır. Bu davranış her çağda Müslümanlar arasında devamlı ortaya çıkmakta ve kendini göstermektedir.

Müslümanların bir kimseyi, söylediği sözden veya yaptığı fiilden ötürü tekfir etmesi bu kimselerin ötekileştirilmesine, dışlanmasına, yalnızlaştırılmasına sebep olmakta ve tekfir edilen bu kimselere psikolojik açıdan zararlar vermektedir. Ötekileştirilme ve dışlanma sonucu kişide ortaya çıkan durum ise bireyi olumsuz etkilediği gibi onun içinde yaşadığı toplumu da olumsuz etkilemektedir. Bununla beraber tekfir aynı zamanda bahsi geçen psikolojik zararların yanı sıra tekfir edilen kişinin tecrit edilmesi, yaralanması hatta öldürülmesi gibi fiziksel müdahalelere de neden olmaktadır. Bu açıdan tekfirin hem bireye hem de bireyin içinde bulunduğu topluma psikolojik ve fizyolojik zararlarının olduğu söylenebilir.

Tekfirin bahsi geçen zararlarına Hâricîlerin yaklaşımı bir örnek olarak verilebilir. İslam'dan önce kendilerinde bulunan kabilecilik anlayışını Müslüman olduktan sonra da devam ettiren Hâricîler, itikadi konularda yanıldığını düşündükleri herhangi bir kimseye karşı tekfiri başvurmaktan kaçınmamışlardır. Bunun üzerine onlar diğer Müslümanlara zulmederek onların kanını dökmeyi kendilerine caiz görmüşlerdir. Haricilerin saldırganlık ve kan dökme üzerine takındıkları bu tavır hem Müslümanlara hem de Müslümanların yaşadığı toplumlara çeşitli zararlar vermiş ve bundan dolayı çözümü güç sıkıntılar baş göstermiştir (Arslan, 2017, s. 555).

Konuyla alakalı diğer bir örnek ise Mu'tezile'nin tutumu gösterilebilir. Emr-i bi'l maruf nehy-i ani'l münker ilkesi gereğince iyiliği emretme amacı taşıyan Mu'tezile, Mihne olayları baş gösterdiğinde saldırganlığa dayalı bir metot benimsemiş ve Kuranın yaratılmış olduğu düşüncesini kabul etmeyen herkese karşı çeşitli zulümler gerçekleştirmiştir. Onların kullandığı bu ötekileştirici, dışlayıcı ve şiddet içeren üslup hem görüşlerinden dolayı zulme uğrayan Müslümanlara hem de onların yaşadığı toplumlara zarar vermiştir. Ayrıca bu yaklaşımın tabii bir sonucu olsa gerektir ki Mu'tezile, kendi inanç sistemini günümüze taşıma noktasında oldukça zayıf kalmıştır.

Benzer durum Şia mezhebinde de görülmektedir. Şia literatüründe Hz. Ali'ye ve takipçilerine karşı gelenler anlamını taşıyan nâsibîler (Öz, Nâsibe md.), Şia tarafından tekfir ve ötekileştirmenin esas alındığı bir yaklaşımla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak Şia, nâsibîlerin arkasında namaz kılmayı geçersiz saymış, hatta onların elini soktuğu suyu kullanmayı bile caiz görmemiştir. Onların cenaze namazlarını kılmamış ve onlara zekat ve fitır sadakası vermemiştir (Kohlberg, 2014, s. 201-202).

Taberî (öl. 310/923), İbn Hanbel'i fakih değil muhaddis olarak kabul ettiği için İhtilâfü'l-Fukahâ adlı eserinde ondan bahsetmemiştir. Bu durum Bağdat Hanbelilerinin öfkelenmesine neden olmuş, bunun sonucunda ise evi taşlanmıştır. Taberî'nin cenazesi ölümünden sonra gizli bir şekilde evinin içerisine gömülmüştür. İmam Mâlik baskı altındaki boşanma ile alakalı verdiği bir fetvadın ötürü böyle düşünmeyen muhalifleri tarafından saldırıya uğramış ve yaralanmıştır. Ahmed b. Hanbel'e büyük saygı beslemesine karşın onların mezheplerini terk ettiği için Eş'ari'nin başına gelenler de zikredilen diğer alimlerin başına gelenlere oldukça benzemektedir. Öyle ki kendisine yapılan zulümlerden dolayı ölümünden sonra mezarının gizlenmesi ihtiyacı hasıl olmuştur. Onun ölmeden önce söylediği sözler hakkındaki rivayetlerden biri ise Müslüman bir kimseyi asla tekfir edemeyeceğine ilişkin sözleridir (Ödemiş, 2020, s. 120-121).

Görüldüğü üzere her mezhep ve fırka kendi görüşünü yüceltip diğer görüşleri aşağılayarak kin ve düşmanlığa sebep olmuştur. Ayrıca kin ve düşmanlık içeren bu tutum Müslümanların kendi içlerinde kavga etmelerine yol açarak onlara aynı din mensubu kardeşleri tarafından fiziksel ve psikolojik saldırıların önünü açmıştır. Dolayısıyla tekfirin iç çekişme malzemesi olarak yanlış, gereksiz ve aşırı kullanımı İslam dünyasında nefreti ve düşmanlığı körükleyen bir unsur olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCE EKOLLERİNDE TEKFİR ANLAYIŞI ve TEKFİRİN İNANÇ GRUPLARINDA KABUL GÖRME ARACI OLARAK KULLANILMASI

Bu bölümde İslam inanç gruplarının tekfire yaklaşımları incelenecektir. Bu doğrultuda itikadi mezheplerinin tekfiri ele alış şekilleri değerlendirilecektir. Ardından tekfirin, inanç grupları içerisinde kabul görme bağlamındaki kullanımı üzerinde durulacaktır.

4.1. İnanç Grupları

4.1.1. Toplumsal Yapı

Toplumsal yapı kavramı sosyolojide önemli bir yer tutmasına karşın tanımı üzerinde net bir uzlaşma yoktur. Radcliffe-Brown'a göre toplumsal yapı, belirli bir zaman içerisinde belirli insanların toplanması sonucunda ortaya çıkan ilişkililerdir (Bottomore, 1984, s. 112). Bu açıdan düşünüldüğünde birtakım insanların aynı zaman dilimi içerisinde bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan her türlü yapı toplumsal yapıyı oluşturmaktadır.

Ginsberg'e göre ise toplumsal yapı, toplumu ortaya çıkaran sosyal grupların birliktelik oluşturması sonucu meydana gelmektedir. Konuyla ilgili Bottomore de buna yakın bir görüş ortaya atar. Ona göre toplumsal yapı, grup ve toplulukların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır (Bottomore, 1984, s. 113).

Toplumsal yapı toplumsal olayların açıklanmasında önemli rol oynamaktadır. Grup hareketlerinin dinamik bir şekilde değişip gelişmesi, bunların sebep ve sonuçları, toplumu oluşturan unsurların birbirlerine karşı ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu bütün gruplar, toplumsal yapı faktörünü oluşturmaktadır (Efe, 2013, s. 23).

Toplumsal yapıların günlük hayatımızla da yakından ilişkisi bulunmaktadır. Kişisel hayatımızda etkileri olan toplumsal gruplar, örgütler, statü ve roller toplumsal yapının unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2. Toplumsal Gruplar

Sosyal yapıyı oluşturan unsurlardan birisi de toplumsal gruplardır. Bu gruplar, toplumun anlaşılması ve çalışmasında önemli yer tutar. Grup, "Ortak sosyal hedefleri izleyen, sosyal normlar, ilgiler ve değerlere göre karşılıklı roller oynayan sosyal kişilerin

tanınabilir, yapılaşmış, sürekli birlikteliği” anlamına gelmektedir (Fischter, 2009, s. 63). Bireylerin birleşmesiyle gruplar, grupların birleşmesiyle ise toplum oluşur.

Bir toplumsal grup birden fazla kişiden meydana gelir ve bu kişilerin özelliklerinin toplamından daha fazla niteliğe sahiptir. Toplumsal gruplar bireylerin bir araya gelmesiyle oluşur fakat bireyler üstü bir oluşumdur.

Toplumsal gruplar genel manada dört ögeyi içermektedir:

a-“Bazen birincil, yüz yüze, yakın olarak da adlandırılan, diğerleriyle kişisel ilişki

b- Grup olaylarında ve sosyal işlevlerin yerine getirilmesinde bireyin duygulu, duyarlı olması

c- Grup tarafından güce ve önemli görülen değerlere inanç

d- Grubun diğer üyeleriyle dayanışma duygusu (Fischter, 2009, s. 76).”

Toplumsal gruplar gerek onu oluşturan gerekse dışarıdan gözlemleyen kişilerce tanımlanabilir olmalıdır. Bu açıdan grubun özellikleri açık, sade ve anlaşılırdır. Grup içerisinde farklı konum ve rollerden birçok insan bulunur. Her grubun ve grup içerisindeki her bireyin, yazılı veya yazısız uymakla zorunlu olduğu norm ve kurallar vardır. Bu norm ve kurallar grubun yapı ve amacını oluşturur. Grup üyelerinin bu kuralları benimsemeleri ve kendilerini bu grubun üyesi saymaları ile diğer grup üyeleri tarafından kabul görmeleri sağlanır. Ortak değerler benimsenerek grup içerisinde bir aidiyet duygusu oluşur. Bu anlamda grup üyeleri grubun değer, düşünce ve tutumlarına uymak zorundadır; aksi halde gruptan soyutlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler. Grubun üyeleri ortak ilgi ve değerleri paylaşır. Grup üyelerinin birtakım tutum ve davranışları grup tarafından denetlenir ve kısıtlanır (Efe, 2013, s. 24-25).

Toplumsal gruplar sanat, edebiyat, bilim gibi birçok özel ilgi alanı kapsamında oluşabilir. Bu alanlardan birisi de dindir. Din kapsamında da birtakım gruplar meydana gelmekte ve bu gruplar çeşitli alanlarda ortaya çıkan diğer gruplarla beraber bütüncül olarak toplumsal grupların oluşumuna zemin hazırlayabilmektedir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında aynı zamanda toplumsal grupların bir parçası da olan dini gruplar incelenecektir.

4.1.3. Dini Gruplar

Dini gruplar da toplumsal grupların bir parçası olarak sosyal alanda kendine yer bulmuştur. Dini gruplar, insanın Tanrı ile ilişkisini merkeze alan bireylerin oluşturduğu gruplara denir (Kılıç, s. 38). Bu gruplar ortak değer olarak dini konuları paylaşmakta ve benimsedikleri bu değerler etrafında bir araya gelmektedirler.

Dini gruplar, doğal dini gruplar ve sırf dini gruplar olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Bizim konumuzu daha çok sırf dini gruplar oluşturmaktadır.

a) Doğal Dini Gruplar

Doğal dini gruplar kaynağını dinden almayan gruplardır. Bu gruplar akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, hısımlık gibi doğal bağlarla birbirine bağlanmaktadır. Bunun yanında dini bağları da bulunabilen aile, köy, kent gibi sosyal faktörlere de doğal gruplar denilebilir. Doğal dini gruplar, doğrudan din kaynaklı ortaya çıkmış gruplar değildir (Aras, 1991, s. 16). Doğal dini gruplar toplumsal ve kültürel etkiler sonucu ortaya çıkan grubun sonradan dini bir kimliğe bürünmesiyle oluşmaktadır.

b) Sırf Dini Gruplar

Sırf dini gruplar ise grup üyelerini birbirine bağlayan ögenin din olması durumunda ortaya çıkan gruplardır. (Albayrak, 2008, s. 112) Tarikatler, cemaatler, gizli cemiyetler, mezhepler, kiliseler, kültler, heterodoks dini gruplar ve yeni dini hareketler sırf dini gruplara örnektir (Aras, 1991, s. 16).

Sırf dini gruplar doğal dini grupların aksine doğrudan dinden kaynaklı ortaya çıkan gruplardır. Yani sırf dini gruplar, varlığını dine borçlu gruplardır da denilebilir. Diğer bir ifadeyle sırf dini gruplar dinin özünden meydana gelen, kaynağı bizzat din olan gruplardır (Aksakal & Yurttaş, 2019, s. 109).

Bu dini grupların üyeleri doğrudan doğruya din bağı ile birbirlerine bağlanmışlardır. Her bir grup üyesi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve din kardeşliği, manevi kardeşlik gibi kavramlar grup içerisinde oldukça önemli yer tutar. Bu tabirler grup üyeleri arasındaki bağı güçlendirdiği gibi manevi olarak da kişileri birbirlerine yakınlaştırır. Grubun üyeleri tarafından hep birlikte hakikat içeren bilgilerin elde edilebilmesi amaçlanır.

Grubun üyeleri tarafından grup içerisinde yeni bir inanç etrafında toplanılır. Grup üyelerinin, inançları gereği yaptıkları ibadetler aracılığıyla aralarındaki bağ kuvvetlenir ve bu ortak inanç ve değerlerle grup dışı insanlara karşı kapalı bir yapı oluşur. Bu durum yeni dini grubu toplum içerisinde ayırıştırır ve farklılaştırır. Bununla beraber grup üyeleri yaşadıkları tecrübelerle grup içerisindeki yerlerini derinleştirerek statü elde ederler. Yaşanan bu tecrübelerin başka insanlar tarafından da bilinmesi gruba yeni kişi katılımını artırır ve böylece toplum içerisinde yeni bir yapı oluşmuş olur (Efe, 2013, s. 38).

Sırf dini gruplarda grup bireylerince hedeflenen ortak değerlerin varlığı, hep beraber tertiplenen ayin, ibadet ve merasimler ortak bir zihniyet geliştirilmesinde önemli

rol oynar. Grup içerisinde meydana gelen yeni öğretiler ile beraber grup bireyleri arasında bütüncül bir dünya görüşü şekillenir. Bu dünya görüşü etrafında birleşen grup üyeleri ortak bir bakış açısına sahip olur. Bu andan itibaren ise grup üyeleri grubun kural ve normlarına uygun hareket etmek için çabalamaya başlar (Efe, 2013, s. 39).

Sırf dini grupları doğal gruplardan ayıran bir başka özellik ise açıkça ve ortaklaşa belirlenmiş amaçlarının olmasıdır. Bu amaçlar grubun benimsediği değerleri korumak, üyelerin grup kurallarına uymasını sağlamak ve grubun öğretilerini başka toplum ve insanlara aktararak grubun yayılmasını sağlayacak faaliyetler gerçekleştirmektir. Örneğin Budizm’de sirayet, Hristiyanlıkta misyonerlik, İslam’da ise irşat ve davet kavramları bu faaliyetleri ifade etmektedir (Efe, 2013, s. 39-40).

ba) İslam İnanç Grupları

İnanç grupları ifadesinin dini literatürde karşılandığı kavram mezhep kavramıdır. Mezhep ise Müslümanların din algı ve anlayışından kaynaklanan görüş farklılıklarının sistemleştirildiği kurumsal oluşumlardır. Bu oluşumlar toplum içerisinde itikadi ve ameli hususlarda farklı görüşlere mensup Müslümanlar tarafından oluşturulan grup ve ekoller halinde kendisini göstermektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan bu gruplar fıkıh ve kelam ilimleri etrafında karakterize edilmiştir (Kutlu, 2006, s. 5-6).

İslam dini özelinde ortaya çıkan bu fırka ve gruplar sırf dini gruplar başlığı altında değerlendirilmektedir. Bu bölümde ağırlıklı olarak İslam’da yer alan fıkhi ve kelami inanç grupları incelenecektir. Dolayısıyla bunlar kaynağını dinden alan ve varlığını dine borçlu olan gruplardır.

baa) Fıkıh İnanç Grupları

Dört halife dönemi ve sonrasında genişleyen sınırlarla beraber İslam, geniş coğrafyalara yayılmaya başlamıştır. Bununla beraber farklı dinlerden birçok kişi İslam’ı benimseyerek Müslüman olmuştur. Farklı dinlere mensup yeni insanların İslam’a girmesi her birinin bulunduğu bölgede imanları ve amelleri ile alakalı yeni birtakım problemlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Bu süreçte birtakım Müslüman alimler ise henüz tedvin edilmeye başlanan fıkıh, hadis, tefsir gibi İslami ilimler ile yeni Müslüman olan kimselerin iman ve amel ile ilgili problemlerine yönelik cevaplar verebilme gayreti içerisinde düşmüşlerdir. Bunun üzerine belli bölgelerde belli alimler ve ekoller ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Medine’de Saîd b. Müseyyib (ö. 94/713), Mekke’de Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Kufe’de İbrâhim en-

Nehaî (ö. 96/714) Basra'da Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Şam'da Mekhûl b. Ebû Müslim (ö. 112/730) ve Yemen'de Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) ortaya çıkmışlardır. Birbirinden oldukça farklı ve uzak bölgelerde yaşayan bu alimlerin ortaya attığı görüşler, bölgenin insanının ve coğrafyasının da etkisiyle bir inanç grubu ve ekol haline gelmeye başlamıştır. Her grup ve ekolün amel noktasında kendilerine has görüş ve düşünceleri bulunmaktadır. Buna göre Hicaz Müslümanları geleneği ve hadisi öne çıkartırken Irak Müslümanları akıl ve içtihadı öne çıkarmaya başlamıştır. Farklı coğrafyalardaki Müslümanların bu görüşlerinin buldukları coğrafyalarda benimsenmesiyle de ekoller, diğer bir ifadeyle de fıkıh inanç grupları oluşmuştur (Şener, s. 375-376).

bab) Kelam İnanç Grupları

Dört halife dönemi ve sonrasında yaşanan iç karışıklıklar sonucunda Müslümanlar arasında bazı sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunlar büyük günah üzerinden ortaya çıktığı için doğrudan Müslümanların iman ve inançlarını ilgilendiren sorunlardır. Bunun üzerine Müslümanlar arasında büyük günah sahibi bir kimsenin iman dairesindeki yeri üzerinde tartışmalar yapılmış ve itikadi görüşler üzerine kurulu çeşitli mezhep ve inanç grubu ortaya çıkmıştır.

İlk dönem Müslümanlar arasında ortaya çıkan bu inanç grupları; Hasan-ı Basrî'nin meclisinde büyük günah işleyen kimsenin iman ve küfür arasında bir mertebede bulunduğunu söyleyen Vâsıl'ın bu cevabı üzerine ortaya çıkan Mu'tezile, hilafet meselesinde Hz. Ali'nin etrafında toplanıp onu destekleyen Şîa, Sıffin Savaşı sonrası hakemin hükmünü kabul eden herkesi tekfir eden Hâricîlik, günahların iman sahibi kimsenin imanına zarar vermediği düşüncesini ortaya atan Mürcie, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu ve Allah'ın ahirette görülemeyeceğini ifade eden Neccâriyye, kulun yaşamında hiçbir iradesinin bulunmadığını söyleyen Cebriyye, Allah'a cisim izafe eden Müşebbihe ve Hz. Peygamber ve onun ashabının yolunu takip ettiğini ifade eden Ehli Sünnettir (Karaman, 1996, s. 110).

4.2. İslam İnanç Gruplarında Tekfir

Tekfir kök itibariyle bir kimsenin söz veya fiillerinden ötürü küfre düştüğünü iddia etmek olsa da ilk dönemlerden itibaren dini politik kaygılarla kullanılan bir mekanizma haline gelmiştir. Hâricîlerle başlayan bu tekfir geleneği zaman içerisinde hızla yayılarak her fırkanın muhatabını susturmak amacıyla kendisine başvurduğu bir yöntem şekline evrilmiştir. Sözelimi Hanbelîler istivayı reddettiği için Eş'arîleri, Eş'arîler Allah'ın

sıfatları ve rü'yetullah konusundaki görüşlerinden ötürü Mu'tezileyi, Mu'tezile ise taaddüdü kudema fikrinden hareketle Allah'ın sıfatları konusunda Eş'arîleri tekfir etmiştir. Görüldüğü gibi herhangi bir fikrine göre bir grup diğer bir grubu küfürle itham edebilmiştir (Tahirova, 2009, s. 126-127).

4.2.1. Hâricîlerde Tekfir

Hâricîlere hidayet yolundan çıkmalarından dolayı kendilerine çıkanlar anlamında Havâric ve Mârîka gibi isimler verilmiştir. Onlar kendilerine ise canlarını Allah'a satanlar anlamında “Şurât” terimini kullanmışlardır. İslam dünyasında meydana gelen ilk ayrılık ve ihtilaflar Hâricîler tarafından ortaya atılmıştır. Hâricîler ilk kez Sıffin Savaşı akabinde gelişen hakem meselesiyle beraber tarih sahnesine çıkmıştır (Çağatay & Çubukçu, 1985, s. 36).

Hâricîlerin iman anlayışları kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel esaslarına dayanır. Bu üç ilkedен herhangi birisini eksik bırakan kimse Hâricîlere göre mümin vafına sahip olamamaktadır. Dolayısıyla onlara göre imanda bu üç unsur birlikte ve eksiksiz bir şekilde yer almalıdır. Bunun yanı sıra Hâricîler amellerin de imana dahil edilmesi ile diğer mezheplerin bazılarından ayrılmıştır. Hâricîlerin bu anlayışına göre küçük olsun büyük olsun her türlü günah işleyen kişi iman dairesinden çıkmakta ve ebedi cehennemliklerden olmaktadır.

Hâricîlik mezhebinin fikinsel boyutu incelendiğinde iki unsur dikkat çekmektedir. Bu ilkelerden birincisine göre mümin takva sahibi olmalıdır. Kendisinde takva bulunmayan kimse kafir kimsedir ve ebedi cehennemdedir. Böyle kimseler Hâricîlere göre tekfir edilmelidir. Hatta Hâricîlerin düşünsel ilkelerinden ikincisine göre ise Hz. Osman ve Hz. Ali mümin değillerdir. Dolayısıyla o ikisini dost edinenler de mümin olamazlar. Çünkü onlar Allah'ın hükmünü uygulamaktan imtina etmişlerdir. Bu da onların ve onları dost edinenlerin tekfir edilmelerini mecburi kılmıştır (Hakkı, 2004, s. 104).

Hâricîlerin Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ı ve onları dost edinenleri dahi tekfir edip dışlaması ilerleyen süreçte Hâricîleri birbirlerine düşürmüş, kendi içlerinde bile tekfirleşmeye ve düşmanlığa götürmüştür. Öyle ki onlardan birine muhalefet olmak Hz. Peygamber'e muhalif olmak gibi addedilmiştir. Nâfi' b. Ezrâk'ın görüşlerini benimseyen Hâricîlerin Ezârîka kolu her kebirinin (büyük günahın) küfür ve muhaliflerinin bulunduğu bölgenin dar-ı küfür olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca onlara göre her büyük günah işleyen kimse ebedi olaak cehennemde kalacaktır. Hâricîlerin Ezârîka kolu tahkim meselesinde

verdikleri karardan ötürü Hz. Ali'yi ve hakemlik yapan Ebû Musa ile Amr b. Âs'ı tekfir etmiştir. Hatta onlara göre kendilerine muhalif olan kimselerin çocuklarının öldürülmesi bile meşru ve caiz olarak nitelendirilmektedir (Eş'arî, 2019, s. 146).

Hâricîlerin bir başka kolu olan Sufriyye ise her büyük günahın küfür, her küfrün şirk ve her şirkin şeytana ibadet olduğu görüşünü taşımaktadır (Eş'arî, 2019, s. 184).

Daha itidalli olmasıyla diğer Hâricî fırkalardan ayrılan İbâdiyye koluna göre, büyük günah işleyen kimse nimete nankörlük küfrüne girmiştir. Ancak bununla beraber şirk küfrünü işlememiştir. Hakemi kabul eden Hz. Ali de büyük günah işlemiş ancak şirk küfrüne değil nimet küfrüne girmiştir (Eş'ari, 2019, s. 628-629-630).

Hâricîler tekfir konusunda; peygamberlerin zalim ve günahkar olduklarını, küfür fiillerini işleyebildiklerini ve öldürülmelerinin caiz olduğunu söyleyebilecek kadar görüşlerinde ileri gitmişlerdir. Bunların dışında ise kendi yaşadıkları Hâricî bölgelere hicret etmeyen diğer Hâricîleri kafir kabul edenler bile bulunmaktadır. Çünkü Hâricîlere göre onların kendi buldukları yer hicret ve iman yurdu, diğer Müslümanların buldukları yer ise küfür diyarı olarak adlandırılmaktadır. Bu yönüyle kendilerini diğer Müslümanlardan izole ederek ayrı gördüklerini söylemek mümkündür (İzmirli, 2004, s. 106-107).

Görüldüğü üzere Hâricî zihniyetin bakış açısı kafir, küfür ve tekfir kavramları merkezi bir noktada olmuştur. Onların görüşlerinin ana fikri, küfrün ve büyük günahların neler olduğu üzerine kurulmuştur. Kim mümindir sorusu yerine, kim kafirdir sorusunu esas alan bir tasavvur geliştirmişlerdir. Onların bu din algısı şiddet ve baskı içeren bir zihniyet oluşturarak yeni Müslüman olan kimselerin İslam'a ısınmalarını zorlaştırmıştır (Ödemiş, 2020, s. 109-110).

4.2.2. Mürciede Tekfir

Mürcie ümit vermek, tehir etmek ve geriye atmak anlamlarına gelen irca kökünden türetilmiştir (Ödemiş, 2020, s. 109-110). Bu isimle kulun imanının öne çıkarıldığı kastedilmektedir. Yani Mürcie kulun imanını öncelikli olarak esas alırken onun amellerinin hayır ve şer içeren sonuçlarını ise dikkate almamakta ve arka planda bırakmaktadır. Bununla beraber Mürcie kelimesinin ummak anlamındaki reca kavramından türediğini iddia edenler de vardır. Bu kelimeyle kulun durumunun Allah'a bırakılarak onun affının umulması ifade edilmektedir (Gölpınarlı, 1987, s. 187-188).

Dönemin siyasi ve itikadi durumu göz önüne alındığında ise Mürcie'nin şöyle bir sosyopolitik tanımı yapılabilir: "Mürcie, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere bütün

büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak, onların cennetlik veya cehennemlik oldukları konusunda hiçbir fikir ortaya koymayan kimseler ve topluluklara verilen müşterek bir isimdir. Böyle bir tanım, önce siyasi bir tavrın tezahürü, daha sonra bu tavrın itikadi alana taşınarak temellendirilmek istenmesiyle uyum içindedir (Kutlu, 2002, s. 172).”

Hâricîlerin iman konusundaki tavizden uzak, sert ve katı düşüncelerinin oluşturduğu çatışma ortamında Müslümanlar arasından bazı alimler iman hakkında farklı bir görüş dile getirmişlerdir. Bu düşünceye göre ameller imandan bir parça değildir, şirk müstesna olmak üzere büyük günah işleyen kimse dinden çıkmaz ve büyük günah sahibi kişinin durumu Allah'a kalmıştır. Bu düşünceler irca fikrini ortaya çıkarmış ve irca kavramı, büyük günah işleyen kimsenin durumunu Allah'a bırakma yönünde görüş bildiren bütün dini gruplar için kullanılan ortak bir kavram olmuştur. Bunun üzerine irca görüşünün temsilcisi olan İslam alimleri, büyük günah sahibi kimsenin hükmünü dünyada ertelemiş ve ahirete tehir etmiş olmaktadır (Şık, ve diğerleri, 2017, s. 82-83).

Mürcie'ye göre mümin bir kimse yaptığı hatalar sonucu günah işlediği takdirde Hâricîlerin aksine dinden çıkmaz, iman dairesi içinde kalmaya devam eder. Aynı şekilde kafir bir kimsenin yaptığı iyilikler de ona mümin olma yönünde bir fayda sağlamaz. Bundan dolayı Mürcie, sergilediği yumuşak tavırlarla itikadi mezhepler arasında tekfir mekanizmasını en az işleyen mezhep olmuştur.

Hz. Ali, Cemel ayaklanması sırasında isyanı bastırabilmek için Medinelilerden yardım istemiştir. Bu sırada ona daha önceden biat eden Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Muhammed b. Mesleme gibi isimler Hz. Ali'nin beraber savaşma teklifini reddetmişlerdir. Onların bu teklifi reddetmesi, Müslümanların birbiriyle savaşması suretiyle ortaya çıkacak fitne ortamından uzak durma düşüncesinden kaynaklanmıştır (Kutlu, 2018, s. 77). Bu da onların tekfirden ve ötekileştirmekten kaçınmaya özen gösterdikleri anlamına gelmektedir. Bu yönüyle bir itidal ve tarafsızlık hareketi olan Mürcie'nin, iman ve küfür görüşlerini de bu ana prensip doğrultusunda düzenlediği söylenebilir. İman tanımı üzerinden bir fitne ortaya çıktığında Mürcie, imanı dilin ikrarından ibaret görmekte; büyük günah işleyeninin durumu üzerinden bir fitne çıktığında da onların durumunun ahirette Allah'a bırakılması yönünde bir görüşü benimsemektedir.

Mürcie'ye göre kalplerdeki iman hakiki olarak yalnızca Allah tarafından bilinebilir. Bundan dolayı kulların durumları hakkında peşin hükümler vermek yerine

onların durumunu Allaha ertelemek daha makul bir seçenек olarak görölmektedir. Neticede Allah, insanlar arasında adaletle hükmedecek ve ihtilafları giderecektir. Mürcie'nin düşünce ekseninde bu fikirler bulunduğu için onlar, tekfiri ve tekfirleşmeyi mümkün olduğunca kullanmamış; küfre girme şüphesi bulunan kimselerin durumunu -en itidalli çözüm yolu olarak gördükleri- ahirette Allah'a bırakmışlardır

4.2.3. Mu'tezilede Tekfir

Mu'tezilenin ortaya çıkışı büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748)'nın verdiği cevabı dayanır (Ödemiş, 2020, s. 111). Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) sohbet verdiği esnada buldukları meclise bir adam gelerek Hâricîlerden bir grubun büyük günah işleyeni kafir, bunun yanı sıra başka bir fırkanın ise böyle bir kimseyi mümin saydığını belirtir ve büyük günah işleyen kimsenin ne olacağını sorar. Meclisin hocası olan Hasan-ı Basrî cevap vermeden önce aynı mecliste bulunan öğrencisi Vâsıl b. Atâ büyük günah işleyen kimsenin ne mümin ne de kafir olduğunu, böyle bir kimsenin fasık olup imanla küfür arasında bir yerde bulunduğunu söyledi. Ona göre fasık olan kimsenin yaptığı iş övölmeye layık değildir ancak Allah'a ve Peygamberine inandığı için de kafir sayılmaz. Bu yüzden büyük günah sahibi kimse tevbe etmeden ölürse cehenneme gider. Fakat cehennemde kafirler gibi muamele görmez, derecesi onlardan yüksek olur. Bunun üzerine Hasan-ı Basri "Vâsıl bizden ayrıldı " diyerek bu görüş sahiplerine Mu'tezile denmesinin önünü açmış oldu. Hasan-ı Basrî'nin cevabında yer alan "ayrıldı" ifadesi, Arapçada "ı'tezele" kelimesinin karşılığıdır. İşte bunun üzerine Vâsıl ve Vâsıl gibi düşünüp söylem geliştirenlere "Mu'tezile" denmeye başlandı. Böylelikle kelam ve mezhepler tarihinin çeşitli alanlarında oldukça önemli yer kaplayan Mu'tezile mezhebi ortaya çıkmış oldu (Çağatay & Çubukçu, 1985, s. 109). Bu ismin yanı sıra Mu'tezile taraftarları ise kendilerine "Ehlü'l-Adl ve't-Tevhid, Ehle'l-Hakk gibi isimler de vermişlerdir (Işık, 1967, s. 56-57).

Mu'tezile imanı kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve uzuvların ameli olarak görmektedir. Bundan dolayıdır ki büyük günah işleyen kimse ne mümindir ne de kafirdir. Mu'tezileye göre büyük günah işleyen kimse fisk denilen bir durumda ve iman ile küfür arasında bir mertebede bulunmaktadır. Büyük günah işleyip bu mertebede bulunan kimse ise fasık olarak isimlendirilir. Aynı zamanda Mu'tezile'nin beş esasından biri olarak da kabul gören bu görüş, el-menzile beyne'l-menzileteyn adıyla bilinir hale gelmiştir. Mu'tezile'ye göre fasık kimse tövbe etmeden öldüğü takdirde küfür üzere ölmüş sayılır.

Mu'tezile'nin, açıklanan bu görüşlerini dayandırdıkları en önemli delil ise şu ayettir: "Mümin olan hiç fasık olan gibi olur mu? Bunlar elbette eşit olmazlar (Secde 32/18)." Bu ayete göre mümin kimsenin durumu fasık kimse gibi değildir. Mu'tezile, zikredilen ayetten hareketle bu iki grup arasında farkların bulunduğunu ifade eder. Buna göre iki grup arasındaki fark iman hususundadır.

Aynı zamanda Mu'tezilenin konuyla alakalı getirdiği bir başka delil ise "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası ebedi kalmak üzere cehennemdir (Nisa 4/93)." ayetidir. Bu ayetlerden hareketle Mu'tezile büyük günah işleyen kimsenin mümin bir kimse gibi olamayacağını iddia eder. Büyük günah işleyen kimse tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.

Mu'tezile, ayetlerin yanı sıra hadislerden de birtakım deliller getirir. Bu delillerin en meşhurlarından biri ise emanete riayet etmeyende imanın olmayacağını belirttiği hadistir (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 135). Bu hadise göre ihanet eden kimsenin büyük günah işlemiş olması gerekir ancak hadiste bu kimsenin mümin vasfının bulunmadığı ifade edilmektedir (Kılavuz, 2016, s. 109-110).

Bunların yanı sıra Mu'tezile'nin inanç ilkelerinden bazılarının tekfir ve gruplaşmayla yakından ilişkili olduğu görülür. Örneğin Mu'tezile, Allah'ın müminleri cennetle mükafatlandırıp kafirleri ise cehennemle cezalandıracağı anlamını taşıyan va'd ve'l void ilkesi doğrultusunda hareket etmiştir. Mu'tezile bu ilke doğrultusunda hareket ederek bir inanç grubu da olan mezhep içerisindeki hiyerarşiyi sağlamış ve mezhep içerisindeki bireylerin otokontrol mekanizmasını devreye sokmuştur. Çünkü bu ilkeye göre Mu'tezile mezhebi içerisinde yer alan her insan, yaptığı iyi işlerin mükafatını bulabilmek ve kötü işlerin ceza içeren sonuçlarından da emin olabilmek için hareketlerini kontrol etmek ve mezhep içerisindeki inanç sistemine uygun hareket etmek zorundadır. Buna aykırı davranan bireyler mezhep içerisinden dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı gibi aynı zamanda void prensibi çerçevesinde mezhepsel doktrinine baş kaldırımın kaçınılmaz bir tezahürü olarak Allah'ın vereceği cezayla da karşı karşıya kalacaktır.

Buna bir diğer örnek, Mu'tezile'nin emri bil maruf nehyi anil münker ilkesi verilebilir. Mu'tezile bu ilkeyi kabul etmesiyle kendi grubu içerisinde ana bir mekanizma oluşturmuştur. Bu mekanizma, iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme üzerine kurulmuş baskın bir mekanizmadır. Aslında çok basit ve sade prensiplerden oluşan olan bu ilke, Mu'tezile tarafından kendi görüşlerini başka Müslümanlara dayatmak için kullanılan

baskıcı bir unsura dönüştürülmüştür. Çünkü zaten iyi olan onların kabul ettiği, kötü olan da onların reddettiği görüşlerdir ve bu doğrultuda iyi olan kesinlikle insanlara uygulanmalı, kötü olan ise sakındırılmalıdır. Yani bu ilkeyle Mu'tezile, diğer Müslümanları kendi gibi olma noktasında baskı ve dayatma altına almıştır. Bu uğurda Mu'tezile tarafından Müslümanlara Mihne yaşatılmış, Kuranın mahluk olmadığı görüşünü taşıyanlara iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme adı altında çeşitli zulümler yaşatılmıştır. Mu'tezile, bu ilke altında uyguladığı aşırı üslup ve hareketleri nedeniyle zamanla taraftar kaybına uğramış ve toplum içerisinde sağladığı gücünü ve meşruiyetini kaybetmiştir.

Yukarıda bahsedildiği üzere Mu'tezile kendi görüş ve düşüncelerini hakim kılabilmek adına tekfiri kullanmaktan çekinmemiştir. Bu tekfirleşmenin ise İslam dünyasında şiddet ortamına yol açtığı söylenebilir. Dolayısıyla tekfirin yersiz ve gereksiz kullanımı Müslümanlar arasında iç çekişme ve şiddete yol açmış, onun yıkıcı etkileri Müslümanların birlik ve beraberliğini zedelemiştir.

4.2.4. Şia'da Tekfir

Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Müslümanlar arasında çeşitli ihtilaflar meydana gelmiş ve bu ihtilaflar sonucu gruplaşmalar oluşmuştur. Bu gruplaşmalardan Hz. Osman'ı destekleyenlere Şia-i Osman, Hz. Ali taraftarlarına ise Şia-i Ali denilmesine karşın sonraları bu isim yalnızca Hz. Ali taraftarları için kullanılmaya başlanmıştır. İlk dönem ortaya çıkan ve Hz. Ali'nin yakın dostlarından oluşan bu gruba Şia-i Ūlâ denmiştir. Şia-i Ūlâyâ göre imamet Hz. Ali'ye aittir ve ona itaat bütün insanlar üzerine gereklidir. Hz. Ali zamanın en faziletlisi ve en hayırlısıdır. Onun imametine karşı gelenler sapıklık içerisindeyler. Hz. Ali'nin, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkındaki güzel sözleri takiyye değildir, bunlar Hz. Ali'nin onlar hakkındaki gerçek düşünceleridir. Şia-i Ūlâ inancı önceleri Ehli Sünnetin itikadı ile ortak bir temele dayanırken Ehli Sünnet, daha sonra ortaya çıkan Zeydî ve Râfızî fırkalar sebebiyle hakkın batıla karışmaması için Şia ismini terk etmiştir (İzmirli, 2004, s. 127-128).

Bazı araştırmacılara göre ise Şia'nın ortaya çıkışı politik unsurlara dayanmaktadır. Buna göre Hz. Ali, hilafet hakkını devletin danışma meclisi tarafından bu göreve layık görülmesiyle elde etmiştir. Bu bağlamda Hz. Ali, devlet başkanlığı görevinin kendisine verilmesi gereken kişi olarak görülmektedir. Politik dayanakları bulunan bu görüşlerin, Şia'nın oluşumuna zemin hazırladığı söylenebilir (Wellhausen, 1989, s. 89).

Şia'nın İslam dünyasında siyasi bir grup olarak ortaya çıkışında Hâricîlerin büyük etkisi bulunmaktadır. Onların Hz. Ali'ye karşı geliştirdiği sert söylemler Şia'nın aynı ölçüde onu sahiplenmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Hâricîlerin Hz. Ali'ye karşı olan aşırı kin ve nefretinin, Şia'nın Hz. Ali'ye karşı olan aşırı sevgi ve bağlılığının sebebi olduğu ifade edilebilir. Bunun üzerine önceleri siyasi faktörlerle ortaya çıkan Şia mezhebi zamanla kendi inanç sistemini inşa etmiş ve itikadi bir mezhep hüviyetine girmiştir (Ödemiş, 2020, s. 115).

Şia'nın diğer mezheplerden farklı olarak benimsediği görüş imamet meselesidir. İmamiyye Şia'sına göre imamete inanmak iman esaslarından biridir. Her Müslümanın nübüvvet gibi imametin de imanî bir mesele olduğuna iman etmesi gerekmektedir. Allah nasıl ki kulları içinden insanları inzar etmesi ve hidayet yoluna erdirmesi için istediği bir kimseyi peygamber olarak seçebilirse, aynı zamanda peygamberden sonra da bir imam seçerek peygamberine bunu belirlemesini ve insanlara bildirmesini emredebilir. Ancak imam ve peygamber arasında çok belirgin bir fark bulunmaktadır. Bu fark imamın vahiy alıp almamasıyla alakalıdır. Peygamber, Allahtan doğrudan vahiy alabilirken imam için böyle bir vahiy söz konusu değildir. İmam ilahi hükümleri ancak peygamberden alır. Bu yönüyle tebliğ Allahtan peygambere ve peygamberden de imama ulaşmaktadır. Bununla beraber imam, insanlar arasında hayrı gözetecek, zulmü ve düşmanlığı ortadan kaldıracak, din ve dünya işlerini düzenleyecek bir kişidir. İmamet müessesesi de bunların uygulanacağı müessesedir. Dolayısıyla imamet bir nevi peygamberliğin devamı olan bir organizasyondur. Bu açıdan düşünüldüğünde insanlar için hayır dileyip peygamber göndermek nasıl Allah'ın üzerine vacip ise aynı şekilde imam tayin etmek de Allah üzerine vaciptir. Bu gereklilik imametin nas ile olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanların imamet üzerinde herhangi bir irade ve tercih hakkından bahsedilemez çünkü burada söz konusu olan irade bizzat Allah'ın iradesidir (Yüksel, 1993, s. 29-30).

Şia'da bir iman meselesi olarak görülen imamet, Şia'nın bu konuda oldukça hassas bir tavır takınmasına sebep olmuştur. Şia'nın mezhep içerisindeki bu hassasiyeti, tekfirin daha sık kullanılmasına yol açmış ve diğer mezhep mensuplarına karşı dışlayıcı bir üslup ile kendisini göstermiştir. Hatta bu durum bazen öyle seviyelere gelmiştir ki Şii grupların kendi içindeki görüş farklılıklarından dolayı birbirlerini tekfir ettikleri dahi görülmektedir. Örneğin Şii-Zeydî gruplardan Süleymâniyye ve Bütriyye, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i tekfir ettiği için Cârûdiyye'yi tekfir etmiştir. Bununla beraber Cârûdiyye ise

Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i tekfir etmedikleri gerekçesiyle Süleymâniyye ve Büttriyye'nin kafir olduğunu söylemekten geri durmamıştır (el-Bağdâdî, s. 34).

4.2.5. Ehli Sünnette Tekfir

Ehli Sünnet mezhebinin temellerini sünnet ve cemaat kavramları oluşturur. Sünnet kavramı, Hz. Peygamber'i ve getirdiği ilkeleri temsil ederken cemaat kavramı ise çoğulculuğu, kapsayıcılığı, birleştiriciliği ve fikir hürriyetini içermektedir. Ehli Sünnetin, Müslümanların çoğunluğu arasında kabul görmesi bu nitelikler sayesinde (Ödemiş, 2019, s. 164).

Genel olarak Ehli Sünnet ve'l Cemaat kavramı Hz. Peygamberin yolunu takip edenleri ifade etmek için kullanılır. Fakat ilk dönemler bu şekilde kullanılmayan Ehli Sünnet'e, Hz. Peygamberin yolunun ve yönteminin takipçileri anlamında dönemsel bir kullanımla Selefiyyûn denilmiştir. Bir müddet sonra ise grubun takipçilerine Sifâtiyye adı vermeye başlanmıştır (Şık, ve diğerleri, 2017, s. 127-128). Bunun sebebi ise Ehli Sünnet mezhebi takipçilerinin Allah'ın sıfatlarını şeksiz şüphesiz olduğu gibi kabul etmeleridir.

Ehli Sünnet kelamcıları tekfir konusunda ise Hâricilik, Şia ve Mu'tezile'ye nispeten daha mutedil bir tutum sergilemiştir. İmanı kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak gören Ehli Sünnet, büyük günah işleyen kimseyi tekfir etmez. Böyle bir kimse kalbinde iman bulundurduğu için mümin fakat büyük günah işlediği için fasıktır. Fısk ise Mu'tezile'nin bu konudaki görüşünün aksine imanın zıttı değildir. Eğer fısk, iman ve küfür arasında bir mertebeye olarak kabul edilseydi kişiye iman veya küfür atfedilememesi gibi bir durum ortaya çıkardı ki böyle bir durum söz konusu olamaz. Çünkü, "Bir şey ya vardır ya yoktur" ilkesinden hareketle kişide imanın veya küfrün ya olduğu ya da olmadığı sonucuna ulaşılır. Dolayısıyla büyük günah işleyen kimse Ehli Sünnet tarafından mümin kabul edilir fakat günahkardır (Kılavuz, 2016, s. 198).

Ehli Sünnet kelamcıları büyük günah işleyen kimse hakkında yaptıkları açıklamalar için Kur'an'dan birtakım deliller getirmişlerdir. "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı (Bakara 2/178)." ayetinde adam öldürmek büyük günah olmasına karşın iman ile birlikte zikredilen bir özellik olarak açıklanmış, büyük günahın varlığı kişiyi imanından alıkoymamıştır. "Eğer müminlerden iki zümre birbiriyle savaşırsa aralarını bulup barıştırsın (Hucurat 49/9)." ayetinde de mümin vasfını üzerinde taşıyan kimselerin birbiriyle savaşmak suretiyle büyük günah işlemeleri onların imanını iptal etmemiştir.

Bununla beraber Resulullah'ın zina yapmış da olsa hırsızlık etmiş de olsa " Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir" diyen ve bu söz üzerine ölen kimselerin cennete gireceğini bildirdiği hadis (Buhari, Tevhid, 33) de Ehli Sünnetin görüşleri doğrultusunda getirdiği delillerden biridir. Bu hadise göre zina ve hırsızlık gibi büyük günahların işlenmesi kişinin imanına yok hükmünde bir zarar getirmemiştir.

Ehli Sünnet kelimcileri büyük günah işleyen kimselerin mümin oldukları konusunda icma içerisinde olduklarından dolayı ilk dönemlerden bugüne kadar -tevbe etmeden ölseler dahi- böyle kimselerin işledikleri günahları tekfir sebebi saymamış ve onların cenaze namazlarını kılıp onlar için af dilemişlerdir. Böyle bir şey ancak müminler için söz konusu olabilir (Kılavuz, 2016, s. 201).

Bununla beraber tekfire başvuran kimselerin, büyük günah meselesi dışında tekfire gerekçe saydığı bir başka husus ise yaşanan belde ile ilgili tartışmadır. Tekfirci kimseler kendi bölgeleri dışında yaşayan Müslümanların Daru'l-Harp içerisinde bulduklarını iddia ederek bu bölgelerde yaşayan insanların cahiliye insanı olduğunu ve tekfir edilmeleri gerektiğini iddia etmektedir. Ancak Ehli Sünnetten Hanefilere göre, bir beldenin Daru'l-İslam sayılabilmesi için içerisinde Cuma ve Bayram namazlarının kılınabilir olması yeterlidir. Dolayısıyla Hanefilere göre böyle beldelerde yaşayan insanların bütünü tekfir edilmeleri doğru değildir. Ayrıca bu beldelerde yaşayan Müslümanların güvenliğinin, bölgenin Sultanı tarafından sağlanması da o bölgenin Daru'l-İslam olduğunun göstergesidir. Belde içerisinde güven içerisinde olan Müslümanların tekfir edilmesi Hanefilere göre caiz değildir. (al-Husseini, 2016, s. 180)

4.3. Tekfirin İnanç Gruplarındaki Yeri ve Önemi

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu kimliğin zorunlu bir sonucu olarak ise gerek maddi gerekse manevi ihtiyaçları için sosyalleşmeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç doğrultusunda ticaretle uğraşır, arkadaşlıklar kurar, aile ve komşuluk ilişkilerini geliştirir, kitaplar okur, çeşitli eğlenceler düzenler hatta evlenir. Bu aktivitelerin tamamı insanın sosyalleşebilmesi için gereken faaliyetlerdendir.

İnsanın sosyal bir varlık olması, onu diğer insanlara muhtaç ve zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk hasebiyle insan çeşitli ihtiyaçlarını giderebilir. Bu ihtiyaçlardan birisi ise toplumsal ilişkilerde kendisini gösteren sevgi ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç Maslow'un hiyerarşisinde ait olma ihtiyacı olarak da bilinmektedir (Kula & Çakar, 2015, s. 194). Aile, arkadaş grubu, okul ve benzer gruplar içerisinde bulunan insan o grubun içerisinde

sevilmek ve saygı görmek ister. Bu, bütüncül bir ifadeyle değerlendirildiği takdirde insan ait olduğu grup içerisinde diğer grup üyeleri tarafından kabul görebilmeyi arzu etmektedir. Çünkü yalnızca bu tür bir kabul görme ve saygınlık hissiyle kendisini o gruba ait hissedebilir. Bu aidiyet gerçekleştiğinde ise birey, içinde bulunduğu grubun değerlerini içselleştirip benimseyerek o grubun normlarına uygun hareket etmeye başlar. Bu durum gerek birey gerekse de grup için kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkar.

İçinde bulunduğu gruba ait olmayı başaramayan, o grup içerisinde kendisine yer edinemeyen birey zamanla karamsarlığa düşerek çeşitli sıkıntılar yaşar. Sevilemeyen ve saygı göremeyen insan kendisini değersiz hissederek içine kapanır ve yalnızlaşır. Bunun sonucunda git gide dış çevreden uzaklaşan birey, ihtiyaçlarını giderme hususunda da problemler yaşamaya başlar. Ticareti sekteye uğrayabilir, arkadaşlıkları sonlanabilir, aile ve komşuluk bağları zayıflayabilir, bilme ihtiyacı çerçevesinde yeni bir şeyler öğrenmekten bile vazgeçebilir. Bu yalnızlık, sosyalliğin tersine bireyin hayatında bir çöküşü de beraberinde getirmesi muhtemeldir.

Bu yönleriyle düşünüldüğünde bireyin gruplara her şeyden önce kendisi için ihtiyacı bulunmaktadır. Daha kaliteli yaşam standartlarının gruplar içerisindeki aidiyet ile sağlanma olasılığı oldukça fazladır. Bu gruplar bireyin hayatını anlamlı hale getirme noktasında da oldukça önemli rol oynamaktadır (Bozkaya, 2020, s. 252). Ona bir amaç ve bir hedef sunarak potansiyelini keşfetmesini sağlar. Öyle ki insan, doğduğu andan itibaren bile aile kurumunda kabul görerek hayatını doğal ve zorunlu bir ihtiyaç çerçevesinde anlamlandırır. Bu açıdan kabul görme duygusu, bireylerin grup içerisindeki her türden karşılaştığı ilişkinin önemini ortaya koymaktadır (Bozkaya, 2020, s. 252).

Aynı zamanda bu sevgi ve ait olma ihtiyacının temel bir ihtiyaç olan güvenlik ilkesiyle bir ilişkisinin bulunduğu da söylenebilir. Çünkü birey, grup içerisinde kabul edildiği ve saygı gördüğü sürece o grubun içinden veya dışından gelebilecek her türlü zarardan emin olabilecek, kendini güvende hissedebilecektir. Bu ise esasta temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik bir hamle olacaktır. Dolayısıyla kişinin sevilme, ait olabilme ve kendisini güvende hissedebilme ihtiyaçları temel bir gereksinimdir.

Bu durum Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi adlı kuramında da kendisini göstermektedir. Maslow, bu kuramında insanın hayatı boyunca ihtiyaç duyduğu gereksinimleri beş katlı bir piramit içerisinde hiyerarşik bir şekilde listelemiştir. Buna göre en alt basamakta fizyolojik ihtiyaçlar bulunmaktadır. Bu fizyolojik ihtiyaçlar insanın

hayatta kalabilmesi için gereken ihtiyaçlardır. Yemek yemek, uyumak, nefes almak gibi ihtiyaçlar Maslow hiyerarşisinde fizyolojik ihtiyaçları oluşturur. Onun üzerinde ikinci sırada ise güvenlik ihtiyacı gelmektedir. İnsanın çeşitli sıkıntılı durumlara karşı kendini güvende hissedebilmesi, korkularından emin olabilmesi, hayatında sağlık ve hijyen gibi unsurları karşılayabilmesi gibi ihtiyaçlar bu hiyerarşide güvenlik kısmını oluşturmaktadır. Birey fiziki ihtiyaçlarını karşılayıp hayatta kalabilmeyi sağladıktan sonra bunu devam ettirebilmek ve kendisini güvende hissedebilmek zorundadır. Bu çerçevede ona tehdit unsuru olabilecek her türlü potansiyel sıkıntıdan kaçınır ve kendisini güvende hissettirebilecek yollar aramaya başlar. Üçüncü sıradaki ihtiyaç ise sevgi ve ait olabilmek ihtiyacıdır. Fiziksel ihtiyaçları karşılanmış ve güvenliği sağlanmış bir insan artık bir yere, gruba veya herhangi bir şeye ait olmaya ve sevip sevimeye ihtiyaç duymaktadır. Üçüncü grubu oluşturan bu şeyler de tıpkı diğerleri gibi karşılanması zaruri boyutta olan ihtiyaçlardır. Maslow fizyoloji, güvenlik ve aidiyetten oluşan bu üç basamağı temel ihtiyaçlar olarak görmektedir. Çünkü bu üç ihtiyacın her birisi, bireyin hayatında karşılamak zorunda olduğu ana ihtiyaçlardır. Mutlaka karşılanması gereken bu ihtiyaçlar konumuzla bağlantılı olarak değerlendirildiğinde bizi şu sonuca götürmektedir ki bireyin bir dini gruba aidiyet hissetmesi, o grubun içerisine girip sevgi ve saygınlık beklemesi Maslow'un hiyerarşisine göre güvenlik ve ait olma ihtiyaçlarının bir gereğidir. Bunların temel birer ihtiyaç olarak tanımlanması ise güvenliğin ve aidiyetin ne kadar hayati bir prensip olduğunu gözler önüne sermekte, bu uğurda bireyi dini gruplar içerisinde yer edinmeye sevk edebilmektedir. Çünkü kabul görme ve aidiyetin, hayatta kalabilmeyi ifade eden fiziksel ihtiyaçlardan hemen sonra belirtiliyor olması bile bunların önemini kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Maslow hiyerarşisinin dördüncü basamağında saygı ve takdir edilme, son basamağında ise kişinin kendini gerçekleştirebilmesi bulunmaktadır (Şolt, 2018, s. 218).

Maslow'un bu kuramı da desteklemektedir ki bireyin her şeyden önce bir gruba aidiyet sağlaması ve o grup bireyleri tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Bu, bireyin kendisi için kesinlikle karşılanması gereken temel bir ihtiyaçtır. Hatta öylesine zorunlu ve zaruridir ki hayatta kalabildikten hemen sonra karşılanması gereken ihtiyaçların hemen başında gelmektedir. Tabii ki böylesine değerli ve elzem olan bu ihtiyaçların karşılanabilmesi ve grup içerisinde kabul görülüp aidiyet sağlanabilmesi için yapılması gereken bazı şeyler bulunmaktadır. Öncelikle grup normlarına uygun hareket etmek olarak

tanımlanan bu yükümlülükler daha karmaşık ve kompleks bir yapı haline bürünebilir. İşte temel bir ihtiyaç uğrunda kullanılmaktan geri durulamayan bu karmaşık yapılardan birisi de tekfir mekanizmasıdır.

Çeşitli inanç grupları ortak bir düşünce tasavvuruna sahiptir. Bu düşünce tasavvuruyla beraber oluşturulan bir değer yapısı bulunur ve grup mensupları bu değer yapılarına katıyken uyma mecburiyeti taşırlar (Efe, 2013, s. 24-25). Gruba yeni dahil olan bir kimse bu grup içerisinde yer edinebilmek, kabul görebilmek ve aidiyet ve statü sağlayabilmek için davranışlarını o grubun değer yapısına uygun biçimde yeniden şekillendirir. İşte tekfir mekanizması da yeniden şekillendirilen davranış biçimlerinden birisidir.

Birey temel bir ihtiyaç çerçevesinde grup içerisindeki aidiyetini ve statüsünü pekiştirebilmek adına artık kendi benliğinden sıyrılarak grup gibi düşünmeye, grup gibi karar vermeye ve grup gibi davranmaya başlar (Cezayirli, 1997, s. 367). Bireyin zihniyeti gruba ait tasavvurdan etkilenir, değerleri grubun değerleri ölçüsünde yeniden şekillenir. Bu etkileşim davranışsal değişikliklerde de kendisini gösterir. Grubun istediği gibi giyinmeye, grubun konuştuğu gibi konuşmaya ve grubun hareket ettiği gibi hareket etmeye başlar. Dini gruplar açısından ise birey, içinde bulunduğu grup ile beraber bazı nafile namazları kılmaya başlar; onlar gibi zikir, dua ve istiğfarlarda bulunur. Grubun kendine has şekilsel faaliyetlerine katılır. Nihayetinde birey onların yaptıklarını yapmaya, düşündüklerini düşünmeye başlar. Nihayet tam bir aidiyet sağlayınca onlar gibi onlardan biri gibi olur.

Bu duruma İslami külliyyat üzerinden de örnekler getirilebilir. Konuyla alakalı verilebilecek örneklerden biri Hz. Osman'ın katilleri meselesidir (Payda, 2016, s. 359). Hz. Osman'ın şehadetinden sonra onun katillerini arayan Hz. Ali'ye isyancıların verdiği cevap çok manidardır. "Hepimiz Osman'ın katilleriyiz" diyerek birbirlerinin suçunu üstlenen isyancılar, buldukları grubun norm ve değerlerine kaskatı bir şekilde uyararak bu kurallardan en ufak taviz vermemiş, bunun için Hz. Osman'ı katletme suçunu üzerlerine almaktan bile çekinmemişlerdir. Oysaki Hz. Osman'ı katleden grubun tamamı değildir. Bu durum, grupta kabul görebilmek ve aidiyet sağlayabilmek adına grup bireylerinin neler yapabileceğinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Gruptan dışlanmamak için birey suç üstlenmekten de tekfir mekanizmasını işletmekten de geri durmayacaktır.

Benzer bir örnek olarak şu olay da verilebilir. "Hz. Ali, Abdullah Habbab b. Eret'in Hâricîler tarafından şehit edildiğini duyunca haberin doğruluğunu araştırmak üzere

Hâris b. Murre el-Abdî'yi göndermiş, ancak o da Hâricîler tarafından şehit edilmişti. Bunun üzerine bir an önce Hâricîlerin üzerine gitmenin lazım geldiğini düşünen Hz. Ali, onlardan önce katillerin kendisine teslim edilmesini istediğinde onlar: 'Hepimiz onların katilleriyiz, hepimiz onların ve sizlerin katlini helal kabul ediyoruz' demişlerdir (İbnu'l-Esîr, 1987, s. 219)."

Temel ihtiyaç sayılan ait olabilmenin ve kabul görülebilmenin karşılanabilmesi için gerçekleştirilen bu sıkı ve koşulsuz bağlılığın bazı sonuçları da bulunmaktadır. Düşünce, davranış, temayül, fikriyat bağlamında gruba uyum sağlandığı gibi bu durum hissiyat aşamasında da görülür ve birey, grubun sevdiklerini sevmeye ve nefret ettiklerinden nefret etmeye başlar. Bireyin yaşantısında şahsi bir anlaşmazlık yaşanmamasına karşın grubun nefret ettiklerine karşı bir kin, öfke ve nefret oluşmaya başlar. Birey, gruptan biri olabilmek adına grubun sevmediği herkese karşı öfke doludur. İşte bu, tabii olarak tekfiri ve ötekileştirmeyi doğurmaktadır.

İnanç gruplarının bu uğurda tekfiri kullanmasına Bağdat Hanbelîlerinin durumu örnek gösterilebilir. Onların Taberî'ye saldırımlarının görünür sebebi her ne kadar İhtilâfü'l-Fukahâ adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'i bir fakih olarak zikretmemesi (Ödemiş, 2020, s. 120) ise de farklı açıdan bakılarak meselenin Bağdat Hanbelîlerinin fertleri üzerinden incelenmesi gerekir. Bu grubun içerisinde Taberî ile belki hiçbir sorunu olmayan hatta onu daha önce tanımayan bireylerin olması muhtemeldir. Ancak grup harekete geçtiğinde artık davranış, bireyin kendi davranışı olmaktan çıkar ve gruba ait olmaya dönüşür. İşin sonunda ise Bağdat Hanbelîleri içerisinde yer alıp Taberî ile şahsi sorunu bulunmayan herhangi bir kimsenin -Taberî'nin bu kitlenin tamamına şahsi olarak zarar vermesi imkansıza yakın bir ihtimaldir- Taberî'ye büyük bir kin ve öfke beslediği ve onu şehirden kovmaya hatta öldürmeye çabaladığı görülür. İşte bu, temel ihtiyacın karşılanması adına grup içerisinde kabul görmeye ve aidiyet sağlamaya çalışan bireyin grup içerisinde özümsemediği ortak nefretinin yıkıcı sonuçlarından bir diğeridir.

Ötekileştirme meselesini farklı bir örnekle detaylandırılacak olursa Hanbelîler, istivayı yalanladıkları düşüncesiyle Eş'arîleri tekfir etmektedirler (Tahirova, 2009, s. 126). Buradaki tekfirin etkin ve görünen sebebinin itikadi görüşler olduğu ortadadır. Ancak bununla beraber mesele, daha farklı bir bakış açısı ile incelenirse bu tekfirleşmenin sebebinin itikadi görüşlerden fazlası olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda fizyolojik ihtiyaçlarını giderdikten sonra kendi güvenliğini sağlamayı amaçlayan herhangi bir bireyin

Hanbelî mezhebi içerisinde dahil olması son derece olasıdır. Yine böyle bir kimsenin grup içerisinde kabul görebilmesi için grup tarafından onaylanması gerekmektedir. İşte bu durumdaki bir kimse hiçbir şahsi problemi olmasa dahi Eş'arilerin tamamını istiva meselesinden ötürü tekfir etmekten kaçınmayacaktır. Bu tekfir ile beraber grubun ortak değerleri özümsemiş ve savunulmuş olacaktır. Bu da grubun ortak değerlerinin benimsendiği anlamına geleceği için inanç grubu içerisinde bireyin onay almasını ve kabul görmesini kolaylaştıracak, kişinin kendisini daha güvende hissetmesine yardımcı olacaktır.

Benzer bir durumdan İbn Hazm, *el-Fasl* adlı eserinde bahsetmektedir.

“Eğer söz konusu kişi bir müslüman ise, ya kendi dinine mensup olan diğer insanların kanını helal kabul eden bir Haricidir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarını tekfir eden bir Mu'tezilidir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarını dost edinmeyen bir Şiidir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarından hoşnut olmayan bir Mürciidir; ya da kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarından nefret eden bir Sünnidir (İbn Hazm, 2017, s. 982).”

Bu paragraf göstermektedir ki her bir grup, bu oluşumun doğal bir tezahürü olarak Maslow'un temel ihtiyaç olarak da isimlendirdiği ait olma ve kabul görme ihtiyacını karşılamak isteyen bireylerden kuruludur. Bu bireylerin grup içerisinde yer edinebilmeleri için ortak norm ve değerleri kabul etmeleri, korumaları, savunmaları ve buna uygun hareket etmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda birey, eğer diğer insanların kanını helal kabul eden Haricîlik grubuna mensup ise bu grubun norm ve değerlerine uygun hareket edebilme adına tıpkı içinde bulunduğu grubun yapmış olduğu gibi diğer insanların kanını helal kabul etme yoluna gidecektir. Bunu yapmadığı takdirde Hâricîlik inanç grubu içerisinde yer bulamayacağı için temel bir ihtiyaç olan güvenlik ile alakalı problemler yaşayacaktır. Ya da diğer fırka mensuplarını tekfir eden Mu'tezile inanç grubuna mensup bir birey yine aynı kaygılardan ötürü gruba uygun hareket ederek diğer fırka mensuplarını tekfir etme yoluna başvuracaktır. Bunu yapmayan birey grubun diğer üyeleri tarafından dışlanacak ve reddedilecek, bu da kişinin temel ihtiyaçlarından olan güvenlik ve aidiyet problemi yaşamasına sebebiyet verecektir.

Görüldüğü gibi tekfirin, inanç gruplarında bu amaç doğrultusunda kullanılması neredeyse fizyolojik bir ihtiyacın giderilmesi kadar zaruri ve o kadar da öngörülebilir bir sebebe dayanmaktadır. Kendisini gruba ait hissetmek isteyen her birey grubun dostlarına karşı dost, düşmanlarına karşı düşman olmak durumundadır. Bu doğrultuda yapılan tekfir

ve ötekileştirmenin itikadi boyutu olduğu kadar bireysel bir güvenlik ve aidiyet boyutunun olduğu da söylenebilir. Grubu bireyler oluşturur fakat bireyleri yönlendiren grubun kendisidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

İman ve küfür kavramlarının tekfirin anlaşılmasında önemli yeri bulunmaktadır. Tekfir meselesi bu kavramların mahiyeti doğrultusunda şekillenmiştir. Dolayısıyla tekfirin anlaşılabilmesi imanın ve küfrün anlaşılabilmesine bağlıdır. İkinci bölümde ortaya çıkan sonuç bu olmuştur. Her mezhep ve alim kendi düşünceleri çerçevesinde bir iman tanımı yapmıştır. Bu iman tanımı küfrün tanımını doğrudan etkilemiş ve aynı zamanda önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bunun sonucunda da alim ve mezhepler tarafından yapılan farklı iman tanımlarına göre farklı küfür tanımları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bunun yanı sıra üçüncü bölümde ise tekfirin çeşitli mezhep ve alimlerin iman ve küfür tanımları çerçevesinde kullanılmaya başlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda her mezhep iman ve küfür hakkında kendi bakış açılarından hareketle tekfire metodolojik bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Onların iman tanımının dışında kalan her türlü söz ve fiil küfre sebebiyet vermiş, dolayısıyla bu tanımın dışında kalan fiilleri işleyenlerin tekfir edilme durumlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra tekfir ile tekfir edilen kişinin gizlediği küfrün açığa vurulabilmesinin ve akabinde Müslümanların söz konusu zararlardan emin olabilmelerinin amaçlandığı ancak bunun risklerinin ve potansiyel tehlikelerinin bulunduğu belirtilmiştir.

Bu hususların dışında dördüncü bölümde insanın, hayatını devam ettirebilmek adına bazı ihtiyaçlarını karşılamak durumunda olmasından söz edilmiştir. Maslow'un kuramında da hiyerarşik olarak listelenen bu ihtiyaçlar, onun yaşamı boyunca karşılamak mecburiyetinde olduğu ihtiyaçlardandır. Bu bağlamda birey açlık, susuzluk ve uyku gibi fizyolojik ihtiyaçlarından hemen sonra güvenliğini sağlama ve bir gruba aidiyetini tamamlama gereksinimi hisseder. Bu ihtiyacın varlığını hissetmesi ve endişesini taşıması yiyecek, içecek ihtiyacı kadar doğaldır. Bu doğal süreç, beraberinde insanların kabul görebilmek adına gruplara katılımını veya zaten içerisinde bulunduğu gruplarda yer ettiği statüsünü güçlendirme isteğini de beraberinde getirmektedir.

Bireyler söz konusu ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına çeşitli gruplara katılım gerçekleştirdikten sonra o grubun değerlerini içselleştirmektedir. Bu, gruplaşmanın doğal bir sonucudur. Birey artık o grubun istediği gibi bir üye olabilmek için çabalamaya başlar. Bu doğrultuda grubun düşüncesini benimser, onun tasavvuruna göre kendi zihniyetini inşa eder ve onun önerdiği kimliğe bürünür. Bu kapsamda grubun, üyelerden beklediği

davranışları yaparak grup içerisindeki aidiyetini eylemsel bağlamda da güçlendirir. Birey, davranışsal düzeyde grubun değerlerine uygun hareket ederek grup arasında kabul görülmeyi ve benimsenmeyi amaçlar. İşte bu noktaya gelindiğinde birey artık grup gibi hareket etmeye başlamıştır. Grubun giyindiği gibi giyinmiş, grubun okuduğu kitapları okumuş, grubun girdiği ortamlarda yer edinmiştir. Bu benzerlik, duygusal anlamda da kendisini göstermektedir. Birey artık grubun sevdiklerini sever ve nefret ettiklerinden nefret eder hale gelmiştir.

İşte bireyin grup gibi olabilmek için kullandığı hususlardan biri de tekfirdir. Birey tekfir alanında da gruba uymak zorunda hissedebilir ve grubun tekfir ettiği kimseleri tekfir etme yoluna girebilir. Bu tutum, gruba ait olabilmenin bir gereğidir.

Kitlelerin toplu halde tekfiri yaygınlaştırması ise dışlamanın ve ötekileştirmenin artmasına neden olmaktadır. Oysaki esasta aynı dine inanan kimselerin itikadi görüş ayrılıklarından dolayı birbirini tekfir ederek ötekileştirmeye mahal vermeleri çok vahim sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzdendir ki grup ve kitleler özellikle tekfirleşme konusunda daha sakın kalmalı ve daha duyarlı olmalıdır. Gruplar, kendilerine uyan takipçilerin düşmanlığa sebebiyet verdiği bir ortam oluşturmaktan kaçınmalıdır. Bu anlamda dini gruplar, tekfiri yersiz kullanmaktan kaçınmalı ve takipçilerini yanlış yönlendirmekten sakındırmalıdır. Bu konuya gereken önem gösterilmeli ve din dairesinde kardeşlik ortamını bozacak her türlü söylemden uzak durulmalıdır. Dini savunma kaygısıyla itikadi bağlamda yapılan tekfirlerin öte yanda dine verdiği zarar da göz ardı edilmemelidir.

İnanç grupları, kendilerine uyan takipçileri göz önünde bulundurarak kendi davranışlarının muhtemel sonuçlarını etraflıca düşünmeli, ötekileştirmeye sebep olacak her türlü eylemden uzaklaşmalıdır. Sert ve keskin ifadeler yerine daha mutedil ve bütünleştirici bir üslup tercih edilmelidir. Grup liderleri, grupta kabul görebilmek adına onlara uyan ve sayıca çok olan bireylerin varlığını hatırd tutmalı ve bu kimselerin oluşturacağı olumsuz etkinin bilincinde olmalıdır. Kendi mensuplarına dahi kin ve düşmanlık içeren üslubun dinle tanışmamış insanlara kötü örnek oluşturacağı unutulmamalıdır.

Sonuç olarak inanç grupları içerisinde yer edinebilmek, kabul görülebilmek ve aidiyet sağlanabilmek için gerçekleştirilen bazı tutum ve davranışlar bulunur. Bu tutum ve davranışlardan birisi de tekfirdir. Tekfirin kabul görülebilme bağlamında grup içerisinde kullanımı bireyin gruba benzeyebilme ve grup gibi olabilmek gayretinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda birtakım inanç gruplarının tekfiri görüş ve düşünce

farklılıklarından ötürü ayrıştırıcı ve ötekileştirici bir niyet ve maksatla kullanmaları aynı inanç ilkelerini benimseyen Müslümanlar arasında kin, nefret ve düşmanlığa sebep olmaktadır. Dolayısıyla çalışmamız kapsamında Müslümanların, tekfirin risk ve tehlikelerini göz önünde bulundurmaları ve onun gereksiz ve aşırı kullanımının önüne geçmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum ise daha hoşgörü ve müsamahaya dayanan bir anlayışın geliştirilmesiyle mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, A. (1982). *el-Müsned* (Cilt 1-6). İstanbul.
- Aksakal, E., & Yurttaş, S. (Ed). (2019). *Sosyolojik Açıdan Din ve Dini Gruplar*. Ankara: Akademisyen.
- al-Husseini, M. (2016). Tekfirci Söylemin Ana unsuru Olarak Cehalet. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 559-565.
- al-Husseini, M. (2016). Din ve Siyaset Bağlamında Tekfir. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
- Albayrak, A. (2008). Dini Gruplar Bağlamında Caferilik, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 0-0.
- Aras, M. R. (1991). *Türkiyede İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Arslan, H. (2017). Şiddeti Çağrıştıran Dini Yorumlar ve Tekfir. *İslam ve Yorum : Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*, 1, 537-564
- Aydın, Ö. (2016). *Kur'anı Kerim'de İman Amel İlişkisi*. İstanbul: İşaret.
- Aytepe, M. (2019). *İslam Düşüncesinde Ehli Kible ve Tekfir*. İstanbul: Kitap Dünyası.
- Bottomore. (1984). *Toplumbilim*. (Ü. Oskay, Çev.) İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Bozkaya, H. (2020). Çokkültürlü Sınıf Ortamı ve Aidiyet. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 245-271.
- Büyükkara, M. A. (2016). Hariciliğin Modern Bir Görüntüsü Olarak Tekfircilik. *İnsamer İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 13-46.
- Cezayirli, G. (1997). Dini Grup ve Toplumsal Grup. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(3-4), 365-376.
- Çağatay, N., & Çubukçu, İ. A. (1985). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Davutoğlu, A. (1964). İman Bir Bütündür. *Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, 1(2).
- DİB Kur'an Meali*. (2011). Ankara: DİB Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (Ed.). (2014). *İslam İnanç Esasları*. Ankara: Grafiker.
- Düzgün, Ş. A. (2017). *Kelam*. Ankara: Grafiker.
- Ebû Dâvûd, S. (1981) *Sünen* (Cilt 1-5). İstanbul.

- Efe, A. (2013). *Dini Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem.
- el-Bağdâdî, A. (2020). el-Fark beyne'l-Fırak. M. Ödemiş içinde, *Kullanışlı Bir Teolojik Silah Olarak Tekfir*. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları, 7(1), 101-127.
- el-Bâkılânî, E. (2016). el-İnsâf. A. S. Kılavuz içinde, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*. İstanbul: Marifet.
- el-Buhârî, M. (1981). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul.
- el-İsfahânî, R. (2010). *el-Müfredât*. (A. Güneş, & M. Yolcu, Çev.) İstanbul: Çıra.
- el-Karadâvî, Y. (2019). *Tekfirden Aşırılık*. (M. Padak, Çev.) İstanbul: Nida.
- el-Mâtürîdî, E. M. (2015). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi* (Cilt 1). (B. Topaloğlu, Çev.) Ankara: Ensar.
- en-Nesefî, Ö. (2019). *et-Teysîr fi't-Tefsîr* (Cilt 2). (M. Coşkun, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- er-Râzî, F. (1978). *el-Muhassal*. (H. Atay, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- er-Ruhaylî, İ. b. (2013). *Dini ve İdeolojik Yönleriyle Tekfir*. (A. İyibildiren, Çev.) İstanbul: Ümmülkura.
- et-Tirmizî, E. (1981). *Sünen* (Cilt 1-5). İstanbul.
- Esen, M. (2011). Tekfir Söyleminin Dini ve İdeolojik Boyutları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 97-110.
- Eş'arî. (2019). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. (Ö. Aydın, & M. Dalkılıç, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Fischter, J. (2009). *Sosyoloji Nedir*. (N. Çelebi, Çev.) Ankara: Anı.
- Gazzâlî. (2019). *Faysalü't-Tefrika*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergah.
- Gazzâlî. (1971). *El-İktisâd fi'l-İtikâd*. (K. Işık, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gazzâlî. (2002). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Cilt 1). (A. Serdaroğlu, Çev.) İstanbul: Bedir.
- Gölpınarlı, A. (1987). *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Der.
- Günel, M. E. (2021). Toplumsal Dayanıma Zararları Açısından Tekfir Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Gerekçelerinden Biri Olan Hakikati Temsil İddiasının İmkanı. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 811-830.

- Hakkı, İ. İ. (2004). *Muhassal*. İstanbul: Ötüken.
- İbn Hazm, E. (2017). *el-Fasl* (Cilt 2-3). (H. İ. Bulut, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Yayınları.
- İbn Hazm, E. (2018). *Kelam İlmi*. (M. Serdar, Çev.) İstanbul: İlke.
- İbnu'l-Esîr, İ. (1987). el-Kâmil fi't-Tarih. H. Gümüšoğlu içinde, *İçtihat Farklılıklarının İtikadi Boyut Kazanmasının Sonuçları Haricilik Örneği*. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11), 130-159.
- İnce, İ. (2008). Ridde. *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org/ridde> adresinden alındı
- İşık, K. (1967). *Mutezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İzmirli, İ. H. (2004). *Muhassal*. İstanbul: Ötüken.
- İzutsu. (1975). *Kur'an ve İnsan*. (S. Ateş, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basımevi.
- Kâdî Abdulcabbâr, A. (2013). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* (Cilt 1). (İ. Çelebi, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kâdî Abdulcabbâr, A. (2017). *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve*. (M. Eroğlu, & Ö. Aydın, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kalkan, A. (2012). *Küfür Kafir Tekfir*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Karaman, F. (1996). Kelam İlminin Doğuşu ve Mütakaddimin Dönemi Problemleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1), 0-0.
- Kılavuz, A. S. (2016). *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*. İstanbul: Marifet.
- Kılıç, A. F. (2007). Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(13), 37-58.
- Kohlberg, E. (2014). İmamiyye Fıkında İmami Olmayan Müslümanlar. (H. Şahin, Ed.) *Karadeniz Teknik Üniversitesi Dergisi*, 1(2), 199-207.
- Kula, S., & Çakar, B. (2015). Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumunu Arasındaki İlişki. *Bartın Üniversitesi İİBF*, 6(12), 191-210.
- Kutlu, S. (2002). Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 168-210.

- Kutlu, S. (2006). *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*. (H. Onat, Ed.) Ankara: Ankuzem.
- Kutlu, S. (2018). *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lisanu'l Arab. (2010). M. Sinanoğlu içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org/sirk> adresinden alındı
- Müslim, E. (1981). *el-Câmiu's-Sahîh* (Cilt 1-3). İstanbul.
- Ödemiş, M. (2019). *Talita Kum*. Ankara: Maarif Mektepleri.
- Ödemiş, M. (2020, Haziran). Kullanışlı Bir Teolojik Silah Olarak Tekfir. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 101-127.
- Öz, M. (2006). Nâsibe. *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasibe> adresinden alındı
- Payda, M. (2016). *Hulefây-ı Râşidîn Devri*. İstanbul: Kubbealtı.
- Rençber, F. (2017). İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10(1), 77-102.
- Sinanoğlu, M. (2000). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Ansiklopedisi Web Sitesi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iman> adresinden alındı
- Sinanoğlu, M. (Ed.). (2002). Küfür. *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufur> adresinden alındı
- Şener, A. (1983). İslamda Mezhepler ve Hukuk Ekolleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1-4), 371-406.
- Şık, İ., Yürük, İ., Karagöz, N., Kaplan, İ., Sadıker, Ö., & Akbaş, H. (2017). *Kelam I*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Şolt, B. H. (2018). Kentlerde Swot Analizi ve Maslow Gereksinim Hiyerarşisi Etkileşimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 214-223.
- Tahirova, A. (2009). Klasik İslam Düşüncesinde Tekfir. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası* (11), 121-133.
- Tahtâvî, A. b. (2005). Haşiye ala Merakı'l-Felah Şerhi Nûrû'l-İzâh. A. Yıldırım içinde, *İslami İman Objelerinin Bölünmezliği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0(24), 15-48.

- Ulutürk, V. (1986). Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(7).
- Vanlıoğlu, H., Kalender, F., Hiçdönmez, A., & Yüksel, E. A. (2016). *Ömer Neseîi Akaidi ve Tercümesi*. İstanbul: Kitapkalbi.
- Wellhausen, J. (1989). *İslamiyetin İlk Devrinde Dini Siyasi Muhalefet Fırkaları*. (F. İşıltan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yavuz, Y. Ş. (2011). Tekfir. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir> adresinden alındı
- Yazır, E. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili* (Cilt 1-4). (E. İşıık, İ. Karaçam, N. Bolelli, & A. Yücel, Ed.) Azim Dağıtım.
- Yıldırım, A. (2005). İslami İman Objelerinin Bölünemezliđi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0(24), 15-48.
- Yüksel, E. (1993). İmamiyye Şiasında İnanç Esasları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0(11).
- Zemahşerî. (2016). *Keşşâf* (Cilt 1-3). (M. Sülün, Ed., M. Coşkun, Ö. Çelik, N. Çağıl, & A. Bebek, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları.